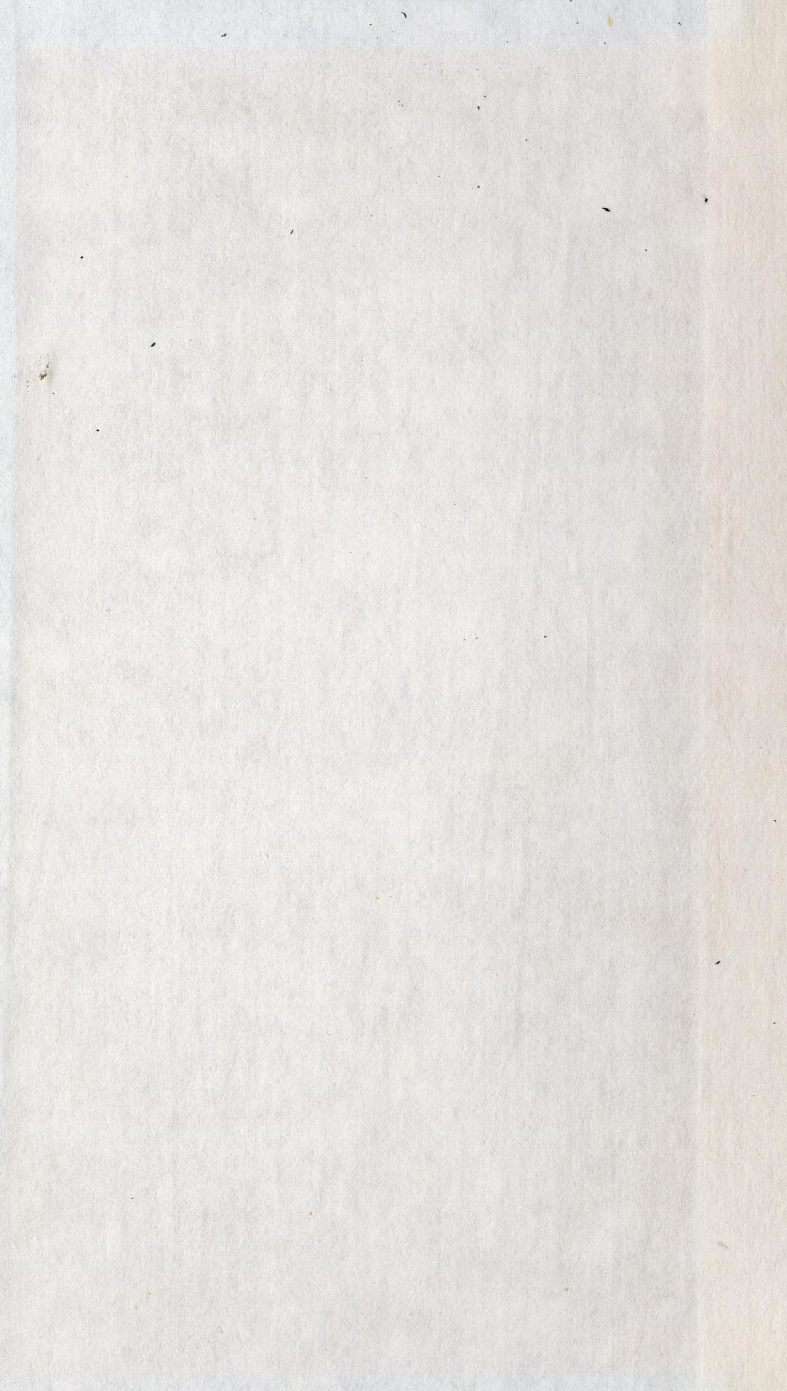
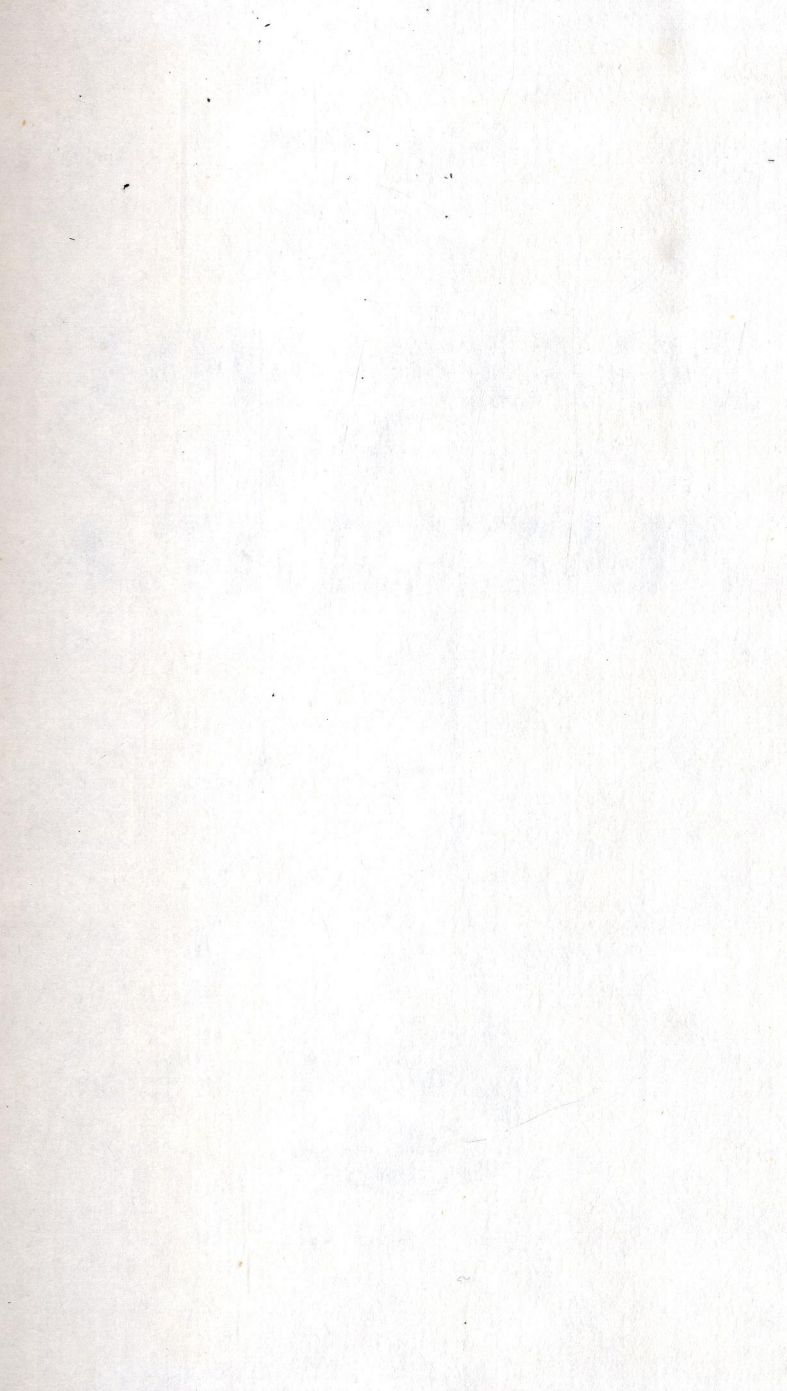

Б. Кравців

Дон Кихот
в Альказарі

БОГДАН КРАВЦІВ

**ДОН КІХОТ
В
АЛЬКАЗАРІ**

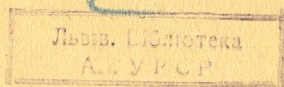
ЛЬВІВ, 1938

ДОН КІХОТ В АЛЬКАЗАРІ

۲۰۴

БОГДАН КРАВЦІВ

ДОН КІХОТ В АЛЬКАЗАРІ

ЛЬВІВ, 1938

Ш3(2-Ун)/5-644

дописати Р

Накладом автора. Марка видавництва роботи М. Бутовича. Друковано 1000 примірників у друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

**БІБЛІОТЕКА
ХРИСТІЯНСЬКОГО ІНТЕРНАТУ
ДЛЯ СТУД. МОЛОДІ У ЛЬВОВІ.**

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 2963

СИНОВІ СВОЄМУ ГОРДІЄВІ
І ЙОГО РОВЕСНИКАМ —

присвячує

АВТОР

Писання подане в оцій збірці — це тільки частина того, що — від осені 1923. року, коли автор почав редагувати „Молоде Життя” — появлялося в різних, здебільша редагованих ним виданнях. Не всі статті, що підходили б до цієї збірки передруковані тут: деякі друкував уже автор у збірці: „Дорога”, деякі ж взагалі не дійшли до читача, ще інші довелося з таких чи інших оглядів залишити поза збіркою.

А й тих шіснадцять, що в збірці — в більшості принагідних, викликуваних тією чи іншою подією книжкою чи мандрівкою — вибрав автор зумисне, вважаючи, може й надто суб’єктивно, що всі вони пройняті одним „духом”: прочуттями, поривами і мріями покоління, до якого автор себе зараховує і якого виразником був і хоче бути. Автор бо не претендує у своїх статтях на розв’язку якихось „важливих” проблем, не хоче ставити їх: він тільки в таку чи іншу хвилину, з того чи іншого приводу або й спонуки пробує вловити, висловити те, що хвилювало чи хвилює, тривожило чи тривожить, поривало чи пориває сучасне йому покоління.

І тому ж, присвячуючи свою книжку Синові
своєму Гордієві і Його Ровесникам, автор бажає
гаряче, щоб жили вони вже в такому світі, в яко-
му б мрії, пориви і „змаги з вітряками” сьогодніш-
нього покоління були уже тільки гомоном мину-
лого — далекими, чудними і незрозумілими.

У травні 1938. року.

„НЕХАЙ ЖИВЕ ХЛОПЕЦЬ”

МОТТО:

„Хотів би бути я одним із тих,
Що поночі чвалують верхівцями
Із смолоскипами, що буй-волоссям
Горять у вихрі їхньої нестями.
І першим я! Попереду — як ось
В човні — велик і ніби стяг бурний.
Ввесь з темряви, лиш злотий шолом мій
Ряхтить невтишним блиском. І за мною
Ще десять мужа з темряви такої ж,
В мінливих шоломах, як мій: ясних,
Мов скло, то темних, тьмяновікових.
Один же поруч нам простір сурмить
Сурмою, що мов блискавиці й гам,
Висурмлює самотність чорну нам,
Що в нії шаліємо, мов сон, як мить:
Нам вслід навколішки падуть доми
І гнуться навстріч вулиці — і ми
Спадаєм на тривожну втечу площ
І наших коней чвал шумить, як дощ”.

Р. М. Рільке: „Хлопець”.

П Р И О С І Н Н І Й В А Т Р І

І здається мені, Товариство, що я знову разом з Вами при Ватрі Великої Ради. Тільки сьогодні осінь. Ласкава царівна сипле золотом листя, мов роєм соняшних спогадів.

— Накладіть фої на ватру! Хай розсиплеться вона мір'ядами іскор, як молодість сміхом, — прагнемо ж багато сміху та вогню...

— Хочу говорити до Вас! Говорити про те, що тоді на зустрічі нашій пойняло, запалило серця і — чого висловити не ставало слів.

Але, чи й треба було говорити!? Вам, які прагнули сміху й танку, раділи переливами соняшної купелі, захоплювалися пройденим шляхом чи новими обр'яями й усім серцем сприймали кожную зустрічню, хочби мало й чим замітну подію.

Хочу говорити про те, що привело Вас тоді на зустріч...

Може це була синя далеч, темна смуга гір на обрії? Може привабив Вас вітер, сповнивши груди подихом піль, або шлях, що срібною струною продзвенів у далечині? Може привів Вас на зустріч якийсь негаданий, невідомий порив, невловна й нестримна юнацька туга? Бо ж молоді ми і прагнемо багато сонця і простору!

А може оті негадані, невідомі химерні пориви були покликом, велінням чогось вищого, чогось міцнішого навіть за обов'язок? Що ж бо

привело Вас, Друзі, на зустріч нашу сотнями, що дало Вам силу перемогти усе — і перешкоди і насміх і недовіру?

Бо чому не прийшли ще на зустріч оту тисячі ровесників Ваших? Чому не довелось нам святкувати зриву всієї молоді української? Чому так багато ще юнаків боїться того, чим ми живемо: простору, сонця та сміху?..

І чому це сьогодні там у долинах, в щоденному життю першими, передовими серед молоді Ви, Товариство? Хоч і бурі й негоди завзялися розбити Ваш гурт, зруйнувати Ваші варстати, погасити Ваші вогні!

Бо це молодість пойняла Вас соняшним промінням духа! Бо це Ви — для яких „тисяча миль починається від одного кроку” — не коритеся темним силам, не звертаєте з обраного шляху, не покидаєте своєї мандрівки. Бо для Вас цілі, як сказав поет, це — „острови, що відпливають, коли до них зближаємося”. Кожна добута мета, кожна осягнена ціль створює Вам усе вищу, кличе мандрувати до ще кращого, до ще дальшого.

Я вірю, що колись з нами на Велику Зустріч прийдуть сотки тисяч. Своїм захопленням, поривом своїм запалимо серця тих, що з ними й між них ідемо, розбудимо їхню приспану молодість!

Молоді бо ми і хочемо дати всім того — чого й ми добуваємо — сили, сонця і волі!

1. жовтня 1925. („Молоде Життя”)

Іде цар-листопад. Йому назустріч стеле осінь багаті килими і сипле останками золота й багру. В ночі у лісі гомін, шепоти таємні, — і самотній мандрівник оглядається тривожно і вдивляється в темні нетрі. Листя паде...

В таку ніч в лісі — при вогні — хочете казки, хочете прожити казку. Хочете задуматися, задивитися в огонь і слухати про Червону Калину, про юнаків, що квітчалися її китицями — ягодами, і йшли шукати, визволяти царівну сховану, закліату, в їх же країні, десь поміж ними. А вірили юнаки, що в Червоній Калині якась сила таємна: коли вони йшли вперед — вона багром розцвітала на їх шоломах залізних, а коли стомлювалися, зневірювались — вона в'янула, розсипувалася з їх кров'ю і потом.

І здається, що ось стане хтось з-поміж нас і спокійним голосом, немов дід запорожець почне: Колись, давно в царстві темного царя настали соняшні дні...

Та Ви знаєте цю казку, Товариство! Нам — дітям ще — доля вповідала її довгими осінніми й зимовими вечорами. Оповідала великими подіями, гомоном боротьби. А казок не забувається: вони вічні, незабутні як молодість.

І сьогодні казка у наших очах розцвітає. Не треба слів. Між нами мовчанка важка задумою.

І тільки в серці гомін пісень... Бо день був багатий:
на цвіти, співи і спогади.

На наших постатях, Товариство, грають від-
блиски вогню, полум'я різьбить молоді наші лиця,
на капелюхах розцвітає багром Червона Калина...

Чути як б'ються серця, хвилює кров і злива-
ються в один ритм наші віддихи. І встає над нами
одвічна владарка казок — всесильна молодість.

А мимо нас проходять якісь довгі ряди. На за-
лізних шоломах китицями крові Червона Калина.
Пливуть прапори і вітають нас покликом боїв, по-
ходів і побід...

1. листопада 1925. („Молоде Життя”)

„НЕХАЙ ЖИВЕ ХЛОПЕЦЬ!”

„Нехай живе той, що зібрав нас тут у братерській любові та праці, нехай живе той, від кого ждемо кращого майбутнього світу і націй — нехай живе хлопець! — це слова сімдесятилітнього ідеолога пластунського руху Бейдена-Павелла на конференції в Кандерстег.

І коли з новим роком я проглядаю минулий рік в українському пластовому житті, наш пластовий рух уявляється мені хоч і в'ярмленою, але стихійною силою, яку спрямували посторонні обставини і навіть ми самі в назначені береги та греблі, і якій наказали чекати пригожого моменту, який мав прийти із статутами чи міжнароднім „визнанням”.

І вкупі з тим уявляється мені той, що творить цю стихійну силу, той, якому тісно було в берегах та греблях, і якому хотілося вже або статутів, щоб пластовий рух міг вільно ширитися по рідній країні, або вже йти далі, змагатися, падати і знову зриватися до боротьби. Уявляється мені пластун, хлопець — цілий у сонці, з розвіяною хустиною на шиї і посміхом на устах...

Сьогодні цьому хлопцеві — нам вже нічого чекати. Статути для окремого Пласту, який зміг би поширювати свою діяльність тут — по всіх наших землях, нам відкинено два рази (мовляв: справити дрібниці!). А минулорічна міжнародня

скавтська конференція в Кандерстег (друга відбудеться аж в 1929. р.) виказала знову наглядно, що з нами, як з пластовою організацією будуть рахуватися тільки тоді, коли ми будемо державною нацією. Хіба, якщо ми схочемо захищатися до „національних меншостей” і кричати собі на сором про свої права, то нам дадуть „право закладати пластові відділи, які приналежні до народнього скавтського Союзу (даної держави) і підлягаючи його статутам, будуть мати право уживати рідної мови в своєму внутрішньому житті і право йменувати своїх скавт-майстрів і провідників”. (див. 15. резолюція Міжнародної Скавтської Конференції 1926. р.).

Ледві чи здалося б до чогось оспорювати актуальні резолюції Конференції (які, до речі, можна б опрокидати одні одними), вишукувати їх причини, або негодувати на братні улади скавтського світу. Ми як пластуни визнаємо справедливість супроти себе і супроти других і такі резолюції нас не дивують. А зрештою чи могли б ці резолюції заважити на чомусь, чи спрямувати в іншому напрямі наш пластовий рух?

Український хлопець знає, що йому треба йти далі своїм власним, самотнім шляхом. Що йому треба, як це сказано, боротися, падати й знову зриватися до боротьби. І тим шляхом він піде із загально пластовими ідеалами. Бо й для нього, як і для пластунів усього світу найвищим обов'язком: служба Батьківщині, бо й для нас, як і для учасників Міжнародної Конференції „закріплення дитини в її природньому середовищі, значить: в її власній родині та країні, остає сьогодні надалі першим принципом правильного виховання” (19. резолюція). Й український хлопець завжди буде пам'ятати, що „цивілізація була і є спільним тво-

ром всіх народів, навіть і тих, які в минулому не-
впинно змагалися із собою" (19. резол.).

Ідея скавтіngu не виключає націоналізму в основі пластового руху. І саме патріотизму, громадянських чеснот український хлопець-пластун буде вчитися у скавтів великих націй: Англійців, Американців, Німців чи Поляків, і як вони, він завжди буде гордий, що він Українець.

І прикладом для його праці, буде праця хочби довоєнних польських „harczerz-ів", або сьогоднішніх мадярських скавтів, для яких пошматована Батьківщина стоїть на передньому місці, і які завжди працюють з думкою про нещастя, яке впало на Мадярщину з договором в Тріанон, (що обкrojв їх велике королівство до маленької країни); або німецьких юнаків, 11. точка закону яких каже, що: „німецький юнак при всій радості не забуває ніколи, що... диктатом накинено протиправно на широкі простори німецької Батьківщини і мільйони німецьких земляків вороже ярмо".

Як вірять скавти всіх народів у розвиток все-світнього скавтіngu, так віримо і ми в свою працю і в свою мету. Український пластун знає, що у величезному скавтському рухові світу український пластовий Улад теж одно із звен, нехай непризнане, але й не останнє; що наш Улад сьогодні в такому становищі, в якому були колись призначані великі пластові Улади світу.

І нехай нам з гори накидують форми, писи, нехай нам кажуть, „що нам можна, а чого не можна", — доки буде хочби один український хлопець, який з усміхом пластуна перескакуватиме всі колоди й перешкоди, доти він один буде вибирати свій шлях і творити своє життя. Бо кожна форма, рух, улад чи організація є для

хлопця, а не хлопець для них. Він їх добірає, творить, а коли треба розбиває і шукає інших.

То ж — „нехай живе хлопець” ..

15. січня 1927. („Молоде Життя”)

ПІД ЧОРНО-ЗЛОТО-ЧЕРВОНИМ П Р А П О Р О М

Є в старих англійських школах гарний давній звичай, що школа не тільки виховує і виражає за кількись там літ юнаків у життя, але зв'язує їх до кінця їхніх днів із собою. І вертаються до неї по роках молоді й сиві старшини британської армії, державні мужі, урядники, промисловці і купці всіх розлогих і багатих колоній і країн імперії, відкривці і моряки з далеких океанів і земель. Вертаються туди, де кувалися їх характери й уми, відвідують своїх старих учителів, давні свої шкільні кімнати і молодій генерації нових учнів школи вичаровують казку буйного і широкого життя — пригод, боїв і праці — мерехтливу картину недалекого майбутнього юнаків.

З давен-давна існують у Західній Європі корпорації-громади студентів, що своїми прапорами, шаблями, фантазійною зверхною формою і суворою дисципліною в громаді виховували й виховують почуття честі і товариськості цілих поколінь. Установою „батьків корпорацій” вони зв'язують нитками юнацької спільноти молодь і старших, які — без огляду на свої становища в суспільстві — вміють завжди бути студентами і розуміти фантазію і порив своїх молодих товаришів. Життя корпорацій, що переливалося бурхливим потоком юнацької вигадливості й розмаху, переказують славними легендами мистці та

поети. І їх історія зв'язана ще із змаганням за відродження і з'єдинення їх батьківщин у великі й могутні нації-держави.

У нас — життя, чужі методи виховання не втворювали такої живої і гарячої традиції школи, як в Англії, чи других націй. Зв'язок із школою тих, що вийшли з неї — це тільки, що якийсь десяток років з'їзд абітурієнтів з такого й такого то року, з Богослуженням і комерсом — такі подібні до цілого суворого й офіційного життя „ц. к” чи „государственных” шкіл.

Наш рух молоді не зумів знайти своєрідних форм та ідей. І немає в нас традиції юнацьких організацій, споминів їх бурхливого і привабливого життя, — поза ясними сторінками історії таємних і явних студентських гуртів і громад, які працею й ідеями об'єднували людей потому вже в дальшому громадському життю і, які дали початок українському національному ренесансові.

І тільки сьогодні, по війні, серед української молоді йде змагання за нові ідеї і нові форми молодого руху.

Ще до війни приймається в нас скавтінг, ідея пластового виховання й організації молоді, що мають доповнювати шкільне вчення і вироблювати характерний і мужній тип юнака-провідника. Але пластовий рух зростає в силу і поширюється щойно по війні. Охоплює тисячі молоді галицьких і волинських земель, виховує і вишколює на пластових провідників сотні старшого пластунства і притягає до пластової ідеї, до праці в пластовій організації все більше людей із старшого громадянства.

Вкупі з тим українська студентська молодь на еміграції, серед чужого студентства, зустрічається з організаціями й рухами молоді других

націй і започатковує український корпораційний рух.

Неначе синтеза цих двох рухів, однакових по суті, а тільки відмінних формою, повстають серед українського старшого пластунства гурти і громади, своєрідні корпорації й ордени, в яких дорогою добору організуються старші пластуни — студенти, часто на засаді побратимства, товариського життя, чи вкінці навіть фантазійних форм, церемоній та звичаїв. Їх членами з-часом уже не тільки студенська молодь, але й люди на громадських становищах.

Початок наш і ріст в наших пластових мандрівках. Сім літ тому в липні 1922. року вийшли ми — гурток пластунів-гімназистів і студентів першою мандрівкою в Карпати. Соняшні, повні захоплення дні в горах і лісах, вогні й нічліги, таємний чар скель Урича, Бубнища й Розгірча — і в долини ми верталися вже як „Лісові Чорти”.

За сім років спільне життя і спільна праця в Пласті й ув організаціях молоді, а в міжчасі табори, мандрівки повні пригод, забави, сміх та сонце створили з колишнього молодого мандрівного гуртка сьогоднішній курінь „Лісові Чорти” в силі 53 люда.

За нами довга традиція організаційного життя у Пласті — нашої життєвої школи. Із Пластом майже кожен із нас зв'язаний десятком і більше років. До таборів його, до вогнів пластових стріч і мандрівок, до наших провідників і молодого пластового братства — щоб віддати їм свої сили і свій досвід — ми вертаємося що-року.

І коли оповночі десь у лісах чи нетрях розгаряється Ватра Великої Ради нашого лісово-чортівського племені, то прибувають Лісові Чорти і з краю й із з-за кордону, а для неприявних — тих, що тільки думкою при нас — залишаємо

в нашому крузі навколо вогню Великої Ради порожні місця.

Зв'язані ми всі із собою вузлами побратимства, спільно пройденим шляхом ідеї та праці. І між собою звемо себе латинською назвою „familia“. Для посторонніх можемо бути орденом, бо за зверхною формою в нас лицарський пластовий закон із своєю заладою „чесної гри“, або корпорацією — бо в нас і внутрішня дисципліна і добір членів — і девіза „честь і товариськість“ одна із сторінок нашої ідеології.

Коли ж іде про нашу велику Ідею, про нашу найвищу мету — то ми третій Курінь старших пластунів! І — посвячуючи сьогодні наш чорно-злото-червоний прапор, що гаптували і шили його білі руки наших пластунок — нам згадується буйна кривава легенда прапорів полків Наполеона, цісарських орлів, що за них його гренадіери і вояки гинули до останнього, й наша українська легенда, що багром червоної калини цвіла в серцях і на шоломах Січового Стрілецтва...

22. червня 1929. (Промова з приводу посвячення прапору „Лісових Чортів“)

КОЛИ ЗНІМЕТЬСЯ ВИХОР...

МОТТО:

Кривавим листом котить падолист —
І серце прагне знов далеких візій,
Щоби над нами знову пронеслись
Бої одважні і залізні.

Щоби дзвеніли списи і шаблі
І жах огню будив до дня оселі,
Щоб ісходило сонце на землі
В вінку шрапнелів.

Щоб місто знов під чоботи полкам
Коври стелило і стяги шовкові,
Щоб в синім небі стрічка золота
Благословила нашої крові!

Жовтень 1927. р.

СТРІЛЕЦЬКА ПІСНЯ

Двадцять літ тому в кадрах і на постоях, в походах і в перших боях Українського Січового Стрілецтва поставала, родилася стрілецька пісня. Двадцять літ уже ми з нею знайомі. Для багатьох із тогочасного покоління вона мелодією молодости, відблиском кривавої заграви, відгомоном твердих і залізних, багатих на воєнну романтику днів. Для молодих же, для тих, що родилися щойно, виростили в той час — стрілецька пісня це казка „вчорашньої легенди”.

І говорити сьогодні про неї, це так, як говорити про щось, із чим ми добре знайомі, й рідні, що влилося нам у кров, що є частиною нас самих. Стрілецької пісні не аналізуємо, про неї не думаємо, її тільки співаємо — і в тому вся приваба і чар її.

Тому говорити про неї не так легко. Куди вимовніше й безпосередніше промовляє вона сама. І може в зустрічі з нею живою моє слово стане надто незугарне й недоладне. Говорити ж му про найменш сутнє в неї — про її зміст, її слова, а не мелодію, що ворухить почування і палить нам кров.

В нашій історії стрілецька пісня не самотня. У старих колядках наших заховалися уривки воєнних пісень українських дружинників, що кували собі „золоті човна і срібні весельця”, збираючися

Царгород воювати... Що в князя свого вимагали „грошей неліченних, коней неїзджених і піль неміренних, щоб ворожі коні попроїздити, широкі поля перемірити і засіяти їх золотими стрілами, заволочити тугими луками і блиснути шаблями, як сонце в хмарі”. Козацькі ж війни, виправи й бої січового козацтва на Чорному Морі залишили нам могутні своїм складом і змістом думи і такі пісні, як „Гей, не дивуйтесь”, чи про Ничая, що в їх ритмі й мелодії чуєте чвал козацької кінноти по безкраїх українських степах.

Стрілецька пісня не має їх сили, розмаху й пориву. Вона слабка, ніби недокровна, як слабкими й мізерними були оті перші зав'язки української військової сили — українські легіони в рямцях австрійської армії, що повстали спочатку світової війни.

Як мотто для стрілецької пісні, чи пак пісень Українського Січового Стрілецтва я поставив би написану Богданом Лепким пісню „Видиш, брате мій...” чи інакше „Журавлі”. Її провідний мотив „заки море перелечу, *крилонька зітру*” слідний сливе у всіх стрілецьких піснях і не даремне то пізніше „Журавлі” стали похоронною піснею, що її співали над могилами поляглих, або у хвилини „жалоби й туги”.

В початках стрілецької пісні цей мотив найчастіший: І „подай, дівчино, хустину, бо як у полі загину, накриють очі”; І „ударить куля, грудь проб'є — згадай мене, дівча моє”; І „заквітчали дівчатонька стрілецьку могилу”; І „питається вітер смерти, кому треба нині вмерти”, — треба вмерти молодцеві та й січовому стрільцеві”; І навіть „У могилі добре бути, там не видно, ні не чути ні пташати, ні дівчати у могилі не видати”.

Як це не дивно, але стрілецтво у своїх початках найрадше й залюбки співало про смерть невідому і про могили. Адже ж навіть пісня „Готуй мені зброю” кінчиться отим згаданим рефреном „крилонька зітру: „піду я, піду я — куди сам не знаю; може люту смерть знайду я в далекому краю”. Деякий вплив на таке психічне наставлення стрілецтва мала мабуть довоєнна українська поезія, що у війні бачила тільки романтику вояцької могили та й любки, що плаче за стрільцем. І ще треба зважити, що пісні оці склалися здебільшого в кадрах і на постоях, що це переважно пісні до гітар і їх в більшості можна б зарахувати до „репертуару сальонових пісень Усусусів”, як це хтось дотепно назвав. Я не хочу тим сказати, що всі стрілецькі пісні були такі. Ні! Маємо ж і з того часу й гімн стрілецтва: „Гей у лузі червона калина” і пісню „Ми йдемо в бій”, „Сповнилась міра” й інші.

Цікаво відмітити, що найкращі, справжні боеві пісні постали в той час серед стрілецтва в сатиричному чи гумористичному змислі і значенню. Адже ж „Хлопці алярм!” і „Слава, слава, отамане” це уривки із стрілецької комічної опери.. „Штурм на полукіпки”, що повстала в Карпатах у 1914. р. А така загально відома, справді воєнна пісня, як „Бо війна, війною” — це тільки пісня стрілецького обозу.

Воєнні події не відбилися у стрілецькій пісні так, як цього можна б і треба би сподіватися. Коли після розбиття стрілецького полку під Потуторами в 1916. р. стрільці відходять із Бережан до кадри, то їм тільки „крається серце із горя і з печали” за дівчатами. Коли ж літом 1918. року стрільці відходять „та й на Україну”, то за ними теж плачуть Галичанки, що не буде їх кому цілувати... Коли ж вертаються з України — з Херсон-

щини на Буковину в жовтні 1918. р. то знов у стрільців „сльози тремтіли в очах, бо кожен з них кидав дівчину, на тих широких розлогих степах”.

Щойно пізніше, вже в час української революції, в розгарі боротьби, боїв і походів, нові нотки озиваються у стрілецькій пісні. Спільні воєнні труди з німцями, і тверді, ударні мелодії їх пісень позначаються в пісні „Лунає клич, луна грімкий, вперед, вперед у бій святий”. Стрільці, що пройшли Дністер” заповідають гордо, що й „Дніпро пройдем, не станем поки не зайдем на Дон і Донця береги й Кавказу гордії верхи”.

В Куровичах спочатком 1919. р. постає відома пісня „Група Схід”. Офенсива У.Г.А. після чортківської перемоги в червні 1919. р. дає привід до створення пісні „Ми йдемо вперед”, що в ній відбивається, бренть радісний ритм перемоги:

„Звенять шаблі, як ясне сонце світить,
Гримлять пісні, аж земля свята
Дрижить під нами дорога!
За волю смерть нам не страшна.

В часі ж переходу У.Г.А. за Збруч і походу на Київ постає пісня „Із-за гори високої”, про те, як „йде піхота, йде кіннота, котяться гармати... і кінця не видати”...

Ще в час другого відвороту з Галичини співає кіннота Усусів про Чорноморців, що „як глянуть в рідний край, з очей сльози ллються”. Ще в липні 1919. р. постає дуже популярна пісня „Ой, та зажурились Стрільці Січовії”, а в Києві в 1920. року під большевицьким пануванням пісня „Засумуй, трембіто, та по всьому світу, що зів'яло Галичанам сорок тисяч цвіту”. Але всежтаки в час найбільшого пригноблення в рядах У.Г.А., тоді коли большевики, відступаючи з Києва, забирали

її частини із собою, лунає бадьора мелодія пісні „Бодріться!”...

Стрілецькій пісні, як і нам, не довелося святкувати перемоги, відбити у своїх мелодіях і словах „золотого гомону” воскресного дня й походу нації до своєї величі й могутності.

Сьогодні ж ідуть нові часи й нові люди, що вимагають нових пісень, твердих і суворих. Коли порив і чин цих нових днів і людей, створить українську „Марселезу” чи „Джівінецца”, коли переможний хід і ритм нової, великої доби викреше в українських серцях нові пісні — ми почнемо нову сторінку української історії. Творити її будуть, як завжди, молоді.

Липень—серпень 1934. („Студ. Шлях”)

У нас вже безліч видань „Кобзаря”. Маємо цілу літературу про його життя й творчість і силу силенну всяких причинків та коментарів до його слова. Кожен з нас має в пам’яті більше чи менше уривків з Шевченкових поезій, що їх вивчив у школі або заслухав на всяких традиційних святкуваннях. І, хоч як це неймовірне, ми не знаємо Шевченка: поет і людина відійшли на дальший плян, загубилися в книжковій і концертній метелиці. Для багатьох він став тільки бронзовим бюстом на почесному місці світлиці чи залі, а „Кобзар” гарно оправленою книжкою на полицях книгозбірні.

І все частіше будиться в нас нехіть до всякого офіційного „шевченкознавства”, що здається не минуло „ніже титли, ніже тії коми” Шевченкової творчості, що хоче нас трафаретно повчати, хто, чим і т. д. був, є й буде для нас Шевченко. І водночас зростає бажання й намагання підійти ближче до поета і його творчості, до людини, що, як ніколи, стає близькою й рідною своїми переживаннями, своєю перемогою над неволею сучасному українському поколінню.

І саме тому треба й варто говорити в сьогоднішній час про невольницьку поезію Шевченка, про роки 1847.—1857., а стисліше 1847.—1850., про невольницький шлях його з Петропавлівської ци-

таделі в Петербурзі на Орську кріпость, Кос-Арал, Оренбург і Новопетровськ. Іти за поетом по дантейському пеклу його неволі, понад пропастями його змагань з Богом і з собою, аж до радісної перемоги й визволу.

**

Знаємо всі: Це була весна. Квітень на Дніпрі 1848. року і травень з „веселим сонцем і веселими хмарами весняними”, але вже — в Петропавлівській цитаделі. „До дверей на ключ замкнутих і до решітки на вікні” поет привикає потрохи. Прийдешне — невідоме: може заслання, а може — завжди надія — воріття на Україну. І — „холоне серце, як згадаю, що не в Україні поховують” — і водночас — „мені однаково чи буду я жити в Україні, чи ні, чи хто згадає, чи забуде мене в снігу на чужині”. І візія далекого вечору на Україні — села й вишневих садків і враз же страшний кошмар косаря, що „за решіткою задавить”.

А незабаром присуд — довічним рядовим у москалі. Заборона писати й малювати. Заслання в Орську Кріпость... І зразу ж із самого початку непослух забороні — перша захаявна книжечка поезій.

Поет не скорився. Може самотній із своїх союзників, що розійшлися, рознесли „в степи, в ліси свою долю”, за свої думи, за музу, за славу злую — карався, мучився, але не каюся.

В листуванні до знайомих можна простежити всі зриви й упадки поетової душі. На одній сторінці і „слава Богу, що мені якось удалося закріпити серце так... що муштруюся собі та й годі” і трохи нижче: „брожу понад Уралом та... ні не плачу, а щось ще поганіше діється зо мною”. — „Я з самої весни не чув рідного щирого слова”; „бодай і ворогові моему лютому не довелося так каратися, як я тепер караюся!”; „опріче біблій

нема й однієї літери"; „а ночі! ночі! — Господи, які страшні та довгі!" — оце навирилки його виклики й признання із того часу.

Щоб закріпити серце, щоб передержати лихо, щоб не зламатися! — в єдиного, що залишилося поетові, у дум своїх, він просить не покидати його при лихій годині. І в далекій орській кріпості його поезія, його духове життя — Україна. Соняшна радісна візія далекої Батьківщини.

І село, що наче писанка — із зеленим гаєм, цвітучими садками, білими хатками, тополями, лісом і полем і синіми горами за Дніпром...

І гори високі такі „хороші, хорошії — блакитні здалека", де вечірне сонце гай золотить, Мазепин собор сєє-біліє і мріє могила батька Богдана...

І славне минуле України: Чернець, Іржавець, Хустина. Воля козацька, що в Києві на Подолі розверталася весела і спогад про те, „як з Чигрину по всій славній Україні заревли великі дзвони, щоб сідлали хлопці коні, щоб мечі, шаблі гострили та збирались на весілля, на веселе погуляння, на криваве залицання".

Про цю країну далеку поет розмовляє із зорею; серцем лине з пустині — туди, де сонце заходить, де темні садки, до того раю, де тринадцятий йому минав.

Інколи тільки зринає в нього питання: чому було не дожити, орючи на ниві, в отому раю віку свого? — І соняшну візію „вишневого садку" захмарить тривожна думка, що може зроблять москалі „труну із дерева чужого". Тоді „неуклюжій, ґарнізонний салдат" — поет ледві зважується мріяти про те, щоб колись замучене серце покласти на Дніпрових горах — іхотів би тільки, щоб „хоч крихітку землі із-за Дніпра його святого вітри святії принесли"...

Тоді де-де поміж рядками віршів проривається виклик болю, або виллється ніби довгоздержувана гаряча й болюча сповідь. Це так у посланії Козачковському, де він розказує, наче при зустрічі з давноневиданим другом, все те, про що не мав кому говорити, чого може не міг нікому сказати:

Про те, як в неволі він згадає Україну — і згадать боїться...

Про те, як боляче порівнювати степи руді, аж червоні тут (на засланні), з голубими і зеленими там...

Про ночі в смердячій хаті, коли „осядуть думи, розіб'ють на стократ серце і надію і те, що вимовить не вмію”. „І все на світі проженуть. І спинять ніч: часи літами, віками глухо потечуть і я кривавими сльозами нераз постелю омочу”.

Про те, як в ночі чекає поет сонця і світу, щоб сльози і думки душі не катували, а в день сумерку — щоб скінчилося позорище — салдатська муштра.

І про те, що він не клене таки долі і тільки Україна не дає йому смерти в Бога благати...

*
**

Але це тільки інколи. Всі пісні свої, всі поеми з того часу він пише, щоб вичарувати любу візію, щоби перелетіти „хоч на годину на Україну” та відборонитися тим від жахливої, страшної дійсности, що навколо нього, щоб перемогти, перетривати перший рік своєї неволі в Кіргізькому степу.

Новий — 1848. рік — починає ще в Орській Кріпості — другою захалавною книжечкою поезій. І хоч в листі до кн. Репніної пише про „страшну нечулість, що починає проникати вже в його розслаблену душу”, а до Лизогуба, що „нудьга й безнадія давить серце” — поет всетаки не проклинає

долі, що кинула його — „молодее, сивоусе дитя” — в пустиню — в неволю — аж за Урал. І все живе надія в нього на воріття, на волю...

Коли ж весною того року його відправляють в Кос-Арал — то їде туди, як пише в одному з листів „йй-Богу веселий”. Трохи ж світу в неволі.

І цього ж року, як минулого, поет виводить знову спогади й візії з історії й сучасности України — але вже якісь темні, нерадісні...

То про Титарівну і мстивого козака Микиту.

То про українського пана Скоропадського і його „готическій з часами дом” й „село обідране кругом”.

То про несамовиту трагедію Марини, що її издавна „наче цвяшок в серце вбитий” носить у душі.

То про втікачів із панщини в далекій Басарабії...

То про хороше село, в якому „чорніше чорної землі блукають люди...”

А за тим все частіше загощують, вдираються в серце поета: біль, безнадія, тривога:

Чи тоді, коли приходять листи до його товаришів-солдатів, і поетові плакати хочеться, що немає роду, ні господи...

Чи тоді, як слухає він пісні матроса-сироти і йому старому стає жаль, що „світ зав’язаний, закритий, що сам еси тепер москаль, що серце порване, побите, і що хороше, дороге було в йому — те розлилося, що ось як жити довелося”...

Чи тоді, коли нагадує він про волю (хоч: „немає гірше як в неволі, про волю згадувать!”).

Чи тоді, коли не привезла йому нічого пошта з України й він підозріває, що люди там „з холери повмирали, а то б хоч клаптик написали того паперу”...

І все частіше тривожить його питання: за що карає сердитий Бог? Чи довго йому ще нудити світом в оцій незамкнутій в'язниці, понад отим нікчемним морем?... В неволі й самоті починає шукати Бога і знаходить „таке що й цур йому казати”!

Бо немає вже нічого, щоб було згадати, нема нічим, ні з ким розважити душу, яка так хоче, так просить хоч слова тихого.

Всі пісні проспівав „мережані та кучеряві”, що складаючи їх йому легшало в неволі:

І — „якби мені, мамо, черевики”...

І — „ой, вигострю товариша”...

І — „закувала зазуленька”...

І — „ой, не п'ються пива, меди”...

І — „в тієї Катерини”...

І — „ой люлі, люлі, моя дитино”...

І — „якби мені, мамо, намисто”...

І — „ой не хочу я женитися”...

Всі колишні випадки в душі своїй перебрав: Титарівну й Марину — берестецьке поле, що від чогось почорніло — вибір гетьмана у неділеньку святую у славному, преславному місті Чигирині — жидівочку у Вильні — останні дні гетьманування Дорошенка...

Бог-зна що видумував та списував, щоб тільки розважити серце, щоб „та печаль не перлася як той москаль в самотню душу”.

Але вона нестримно й безупину вдиралася в поетове серце, хоч і він, як признається в „Різдві” Лазаревському — „свої думи й серце убоге заховавши, ходить собі та молиться Богу; хоч і кінчить це Різдво своїм бадьорим: надія не вмирає!

**

Промережавши отак книжечки віршами через два роки починає і третій — 1849. — на Кос-Аралі.

Настрій поета такий же, як і досі. Тільки виразніше, читкіше думки: „а що як мені самому доведеться читати ці думки?“—„Для кого я пишу й для чого?“ А за тими думками страшний, жорстокий сумнів: „За що я Україну люблю? Чи варт вона вогню святого?“ Бо, що, як він поет справді тільки ніби люта змія, що „розтоптана в степу здихає, захода сонця дожидає?“...

І, як в попередніх роках, так і тепер поет виводить для себе з творчого матеріалу — слова образи — візії з України. Між ними інколи тільки трапляється ясна картина-іділля, як от дітей, що граються на Великдень на соломі, чи вдовиці, що виховує сина у військо. Усе більше вже спогадів й образів, що починаються ніби іділлі, а кінчаються тривожним і сумним акордом.

Чи це буде історія сотника з Оглаву та його вихованки Насті, що покидає його;

Чи образ матері молодої з дитятком, за якого у нашій раї на землі нічого кращого немає і, яке може пропаде десь під тином;

Чи вкінці образ кохання дитячого авторового Оксани („ми в купочці колись росли”), що потому помандрувала за москалями.

Проте ж і в тому третьому році невольницького шляху понад аральським морем поетові, хоч як він самотній, хоч трупом навколо нього простяглася „помарніла пустиня кинута Богом” — верзеться завжди старий козак усатий із своєю волею... на чорнім вороні-коні.

І прощаючися із Кос-Аралом не сплітає він ні хвали, ані ганьби його пустині і тільки дякує йому („спасибі, друже!”) за те, що розважив його закляту нудьгу...

З Кос-Аралу переводять Шевченка восени 1849. року в Оренбург, де він починає 1850. р. В Оренбурзі — приятелі, знайомі — вільніше жи-

ти. Але це все таки четвертий рік неволі і він починає його тривожною, гарячою сповіддю: „Лічу в неволі дні і ночі”:

Що літа пливуть і не вертають ніколи, нічого...

Що каламутними болотами, між бур'янами... — три годи сумно протекли...

Що багато дечого взяли із його темної комори і в море нишком однесли його не злато-серебро, його літа, його добро, його нудьгу, його печалі...

Що четверту книжечку віршів змережає кров'ю та сльозами, бо горе словами не розкажеться нікому...

Що немає ні слів, ні сліз, немає нічого, нема навіть великого Бога...

Що холодне серце, бо може в чужині поховують...

І що все таки — *contra spem* (проти надії) — він сподіється, що бодай його думи, пісні його долетять колинебудь на Україну і що таки „мережать буде тихенько білії листи”.

Але ж — отут в Оренбурзі — при зустрічі з людьми він відчуває, що душа його вже не та, що колись. Що щось — може недоля та неволя — розбило душу. Княгині Репніній пише, що він вже зовсім тінь, виворіт колишнього Шевченка. Йому здається, що нічого нема святого на землі, що й самого Бога вже люди прокляли. Думає — що люди не вмирають, а „перелізе ще живе в свиню”. Йому ввижається, як в костяну комору гордих людей — „орлів тих сизокрилик” — лізуть свині. Перебираючи в пам'яті своє стародавнє, щоб похвалитись, що й він таки жив, спотикається на таке погане, що й не молившись засипляє. В його спогадах, у поетичних візіях його:

то могили начинені трупом...

то історія Прісі, яку разом з прелатами й драгунами підпалює батько у своєму хуторі...

то образи панщини на Україні („якби ви знали, паничі, як люди плачуть живучи”)...

Щось пророче йому вже зазирає у вічі — і в стані гнучкім і веселій молодій красі дівчини він бачить майбутній образ матері-покритки.

І тільки часом, „як огні горять, музика грає”, він згадує, банує за молодістю, що минула так без пригоди. Жаліється, що не має до кого прихилитися, і йому мріється хаточка на Вкраїні, якої він благав у Господа і врешті люба іділля коло тієї хатини: старий дід, внука і веселая мати...

**

Тут кінець. Начальство дознається про „вольності поета: життя між людьми, бенкети в друзів і захлаявні книжечки поезій. І знову п'ять місяців в'язниці і заслання в Новопетровський форт над Каспійським морем. Від 17. жовтня 1850. року — до 2. серпня 1857. — роки: п'ятий, шостий, сьомий, восьмий, дев'ятий і десятий. І ні однієї захлаявної книжечки поезій, ні однієї пісні, ані поеми.

Тільки листи маємо з того часу й журнал поета з останнього року заслання. Але вони не завжди докладно з'ясовують те, що діялось за той час в душі поета, що творилося в ньому, з яким пеклом боровся, змагався він у собі. Шість повних літ мовчанки, неспромоги бодай у слові творити для себе образів далекої України та її минулого!

В своєму листуванні з тих літ поет здержливий, замкнений — не радо говорить про себе.

В листі до відомого гр. Орлова просить навіть... „ласкаво клопотатися в „Августейшого монарха нашого” за дозволом рисувати”.

„Уявіть собі нікчемну харкотину — це буду я” — признається кн. Репнинові.

„З часу мого заслання я ні однієї букви не прочитав про нашу бідну Україну і, що знав колись, то й те трішки скоро забуваю” — пише з Ново-Петровська Бодянському.

„Про гарне не маю що писати, а про погане краще замовчати” — відповідає Артемовському. „Нехай воно ворогам нашим сниться!”

„Найтяжчою отрутою нашого духового життя — безнадія й оту жорстоку отруту я ношу в собі... В таких невдачах і великий поет відмовиться від усякої надії на кращу долю, а мені нещасному, давно вже можна б закрити очі для кращої будуччини” — пише Залеському.

„Я вбогий духом в повному значенню цього слова... От що зробила з мене проклята неволя трохи не ідіота”... сповіщає вкінці Артемовського.

Про те, що пережив за оті шість років Шевченко не будемо знати мабуть ніколи. В листуванні маємо тільки дуже загальні й далекі натяки й недоскази.

Про ті роки згадує ж поет в одному місці свого журналу, що „сам спогад про те, що я пройшов і бачив за весь той час доводить мене до тремтіння” і тому навіть згадувати не хоче їх: „пройдімо ж мимо, мимо того, що було, моя лукава пам'ять!”

Але ж і всежтаки напередодні волі в 1857. р. записує поет такі страшні й незвичайні своїм супокоем слова: „Все те несказанне горе, всі роди пониження і зневаги пройшли ніби не торкнувшись мене. Малесенького сліду не залишили по собі. Досвід кажуть — найкращий наш учитель. Але гіркий досвід пройшов повз мене невидимкою. Мені здається, що я достеменно той же сам, що був десять літ назад”.

„Жахливий досвід не торкнувся своїми залізними кіхтями моїх переконань, моїх моло-

дечесвітлих вірувань” — таке життєве вірую поета — вже, майже дідуса, наприкінці його десятилітнього невольницького шляху.

Джерела його поетичної творчості, що здавалося мусіли висохнути за оті довгі роки невольницького безпросвітку, забурили з визволом поета новими, гарячими ключами.

Не багато ще літ життя судилося йому. Але ж за оті чотири роки він дав нам і „Неофітів” і „Марію” і „Подражаніє Іезекієлю” й „Осії главу XIV.” і „Плач Ярославни” — поєми й поезії навіяні пророцьким духом...

І в заповіті прийдешнім залишає він: „миром, громадою обух сталить, та добре вигострить сокиру та й заходиться вже будить хиренну волю”. Оту, що в роки неволі ввижалася йому старим „козаком усатим на чорнім вороні-коні”.

*
**

Починаючи свій невольницький шлях ще в Орській Кріпості 1847. р. шукав поет відповіді на питання „які діла його осудять на землі”. Відповідь, яку він знайшов для себе там, стала для нього, як людини й поета, внутрішнім, моральним імперативом на довгі роки неволі. Наказом, що не дозволив жорстокому досвідові тих невольницьких років заторкнути залізними кіхтями його переконань і його молодецько-світлих вірувань, що повів його до світлої перемоги.

Ця відповідь маловідомі слова однієї з його невольницьких поезій:

„Бодай ті діти не росли,
Тебе святого не гнівили,
Що у неволі народились
І стид на тебе нанесли!”

15. березня 1935. („Дажбог”)

Ще на обрії Високий Замок і майоріють стрункі вежі львівських церков — а там залізничий шлях повертає на південний схід. Перетинає колишній шлях із Перемишля на Звенигород, що ним в сиву давнину нашого минулого — ще в 1141. році, — може й у таку соняшну днину як сьогодні 14. серпня 1937. р. проходив князь Володимирко із Перемишля із почотом своїм і дружиною до нової столиці — Галича... Цю дату — 1141. рік — подають літописи і ще встановлюють, що три роки пізніше — в 1144. році — Галич був уже укріпленим городом.

Думки пойняті, заворожені минулим — й очі не постерігають ні залізничних станцій, що минають одна за одною, й не полоняє їх краса пізнього літа в полі. В уяві стають бурхливі роки давноминулого, коли сливе не кожного року проходили галицькими шляхами дружини й полки руських князів, війська Угрів і Поляків, орди половецькі й татарські. Це ж 1209. року — Роман із Звенигорода йшов „в Угри”, а потому з Уграми рушив наступом на Галич. Тут під Звенигородом кипів у 1211. р. завзятий бій полків князя Данила і його союзників Угрів, Поляків із військами Ігоревичів і покликаних ними Половців. І це звідсі після перемоги рушили військові сили Данилові на

Галич, добувати йому княжий стілець великого Володимирка...

**

Але ось уже і сьогоднішній Галич. Мале містечко розкинене на відкритому березі Дністра. Невже ж це місце укріпленого не тільки людськими руками, але й природою княжого городу, що задля нього варто було переносити сюди княжу столицю аж із Перемишля? Невже це отой Галич — княже гніздо-твердиня, що об неї розбивалися не раз надаремне наступи і своїх і чужих володарів?!...

І ви проходите майже байдуже через містечко, попри його церкви й руїни кам'яного замку на високому обриві над містом.

З обриву в'юнкою змією в'ється горбами й лісом кам'яний шлях на Крилос, так, як вився може в давнину, коли проходили ним княжі війська, почоти й табори. І з півдня мабуть цим же шляхом тягнулися колись до княжого Галича валки із „удецькою сіллю". А було в тих валках — каже літописець — не раз й ок. 300 людей...

Ще трохи й минається ліс і зараз же за лісом праворуч од шляху — Крилос. Стежечка збігає по стрімких узбіччях глибокого яру в долину і звідти знову ж правцює в гору через садки й огороди й вулички в село, заховане, й ніби бережене од шляху глибоким яром і лісом.

А там — й уже церква і коло неї місце розкопів Др. Ярослава Пастернака. Навколо високі вали свіжовикопаної землі. Побіля церкви, неначе на відпусті, багато людей із ближчих і дальших сіл, прогульковці із Рогатинщини й інших повітів. Приходять пішки, приїжджають фірами, роверами.

**

Якесь дивне, незбагнуте почуття огортає вас. Не сила отрястися від нього. Це ж ви на місці, де

стояв колись величавий Собор Успенія Пресвятої Богородиці в княжому Галичі. Собор, що його здвигнув, заповнений певно величчю і красою київської Софії князь Ярослав Осмомисл. Собор, в якому він, як каже „Слово о полку Ігореві“, сидів на золотокованому престолі, управляючи волостями по Карпатські гори й Дунай, заступивши своїми залізними полками Уграм дорогу, замкнувши ворота Дунаю й одкривши ворота Києву, і в якому його — великого володаря земель руських — і поховано, як і поховано тут тіло Романа Галицького — Шестикрильця, що поляг під Завихостом...

З 1255. р. не стало й згадки в літописах про долю цього Собору. Здавалося не залишилося і каменя з нього. Шукали за ним надаремне на терені сьогоднішнього Галича, в цілій галицькій окрузі й у самому Крилосі. І втратили всяку надію знайти хочби й слід його.

Але бувають люди, що не дають за виграну. Що завжди й усюди навіть проти надії шукають і знаходять. Їх завзяття перемагає всі перешкоди, усі сумніви й недовіру і вони видирають землі таємниці і скарби минулого. До тих людей належить мабуть і Др. Ярослав Пастернак — український археолог й історик. Майже на цьому ж самому місці — де багато разів шукали вже інші і нічого не знаходили — він шукав далі і знайшов. Відкрив те, чого ніхто вже не сподівався знайти — фундаменти Собору князя Ярослава Осмомисла, а з тим повелось йому встановити безсумнівно уже місце, де стояв колись Галич — столиця княжої України в усій своїй пишноті і славі. Може й пощастило трохи йому, або як це він висловлює: що так було вже відай призначено, щоб „Ярослава одкрив Ярослав”...

Але й ось він сам — поміж групою чужинців, що приїхали оглянути розкопи. Вітає вже звідти рукою і через кілька хвилин ви вже його гостем і під його керівництвом.

**

Найперше проводить навколо відкопаних фундаментів Собору. Заховалися вони в цілій своїй суворій могутності: 2.20 метра широкі і 2.80 метра ідуть у глибину. На цих основах — решти міцних мурів двометрової грубости, заховані найкраще під збудованою пізніше з матеріялу зруйнованого Собору каплицею. Своєю силою й могутністю свідчать про те, що Собор був водночас і твердинею — прибіжищем в час грози й небезпеки. Це ж до цього Собору на „комари (луки) церковні” в 1221. р. схоронився перед переможним Мстиславом і Данилом ставленник Угрів в Галичі, коронований навіть папою Інокентієм в 1214. році на короля, Коломан „сь женою, дворомъ и сь оудалыми воинами”. Це в 1241. р. підчас наїзду татарських орд Батия вона була сповнена трупами і спалена. На його ж „комахах церковних” відборонявся в 1255.р. Ізяслав Володимирович із Чернігівських князів перед наступом Романа, сина Данила, цілих три дні.

Цілий собор мав вигляд великого квадрату ($32\frac{1}{2} \times 32\frac{1}{2}$ метрів), три абсиди і п'ять нав. Своєю величиною і мабуть красою дорівнював тільки одній київській Софії — найвеличавішій із тогочасних церков Європи. Досьогочасні розкопи в Крилосі — Галичі дали вже багато зламків фресок, колон, олив'яної покрівлі, дзвонів — з яких і ще нових, які напевно будуть в ще нерозкопаних середині Собору, можна буде встановити і його внутрішню красу.

З черги переходимо, до княжого саркофагу, що його відкрив Др. Пастернак недалечко того

місця, де почав свої розкопи. Зроблений з одного кам'яного бльоку зовсім подібний до княжих саркофагів, що заховалися в Києві. Віко саркофагу тяжке, дашковате, тільки без зверхніх покрас і різьблень. Це тому, що саркофаг був закопаний під долівкою Собору, зараз таки при вході в т. зв. бабинці. З усіх подробиць видно, що це був саркофаг світської знатної людини, дуже правдоподібно місце останнього спочинку князя Ярослава Осьмомисла. Це він казав себе мабуть за прадавнім звичаєм для покути тут поховати, щоб люди по ньому топтали. Може хотів тим відпокутувати свої гріхи, свою любов до вродливої й енергічної Настуні з Чагорова, що її спалили живцем галицькі бояри, щоб не зводила з ума великого князя. Згадує ж бо й літопис іпатієвський, що вмираючи князь Ярослав „повелі роздавати імінє своє монастирем і нищим, і тако даваша пс всему Галичу по три дні, і не могоша роздати”.

В саркофазі заховалися кості чоловіки в старшому віці. Мабуть ограблені під час нападу якогось, бо ніяких покрас, ні цінностей не було коло них, а й самі вони порозкидувані, не лежали вже за звичаєм прадавнім, обличчям до Сходу.

*
**

Довго можна стояти на цьому місці, багато дум снувати — над саркофагом великого князя, що його Осьмомислом прозвали для його мудрости й могутности, що найдовше з усіх галицьких князів володів над руськими волостями, що слав свої полки на допомогу й далекому Києву, проти Половців...

Скільки ж трагізму глибокого в коротких записах літописів про його життя й чини. Про дружину його княгиню Ольгу й сина їх Володимира. І про любку Настуню, що через неї збунтувалися в 1172. р. проти Осьмомисла галицькі бо-

яри, заволоділа бо вона князем була й добула багато впливу на державні справи... Консервативні бояри підняли бунт проти князя, повбивали Чагрових; князя, Настуню і їх сина Олега ймили і потому, як пише літописець, розклали вогонь — Настуню спалили, сина Олега в темницю кинули, а самого ж князя привели до хреста, щоб жив з княгинею „по правді”. І ще ж кажуть, що навіть примусили старого князя дивитися на те, як горіла Настуня на кострищі...

Що діялося в душі великого князя — літописи не подають. Проте ж мабуть не зламала його ця подія. Володів ще багато років і в заповітах своєму таки Олегові, синові Настуні, передав у володіння Галич.

Тіло ж Ярослава Осьмомисла по смерті його поломили в церкві Успенія Пресвятої Богородиці дня п'ятнадцятого (другого ст. ст.) жовтня 1187. року. Сімсотп'ятьдесять років тому!..

Зараз же за саркофагом в зотлілій дерев'яній домовині викопано підчас розкопів кістяк молодої дівчини років 18—20.

На черепі заховалося щирим золотом ткане візантійського виробу чільце. Біля голови дівчини знайдено зламки скляної посудини, теж мабуть спровадженої з Візантії, з якою торговельні зв'язки вдержував княжий Галич через Київ.

— Хто це міг бути? — питаєте. — Дівчина знатного роду, напевне якась князівна, може й донька Ярослава Осьмомисла — відповідає Др. Пастернак. Може й та саме руська князівна, що про її руку старалися чужинні князі, що про гордість її і красу співав один з них — князь варязький у своїй відомій пісні-поемі, про вродливу князівну, дівчину з руської країни, яка не хотіла

руки оддати хороброму чужинцеві-князеві, хоч і його з далекої півночі привела до неї слава про її красу...

І якось так — у зустрічі з усім отим, під гарячим сонцем серпня, заворожені величчю й легендою минулого — ви починаєте поринати в якийсь невідомий, таємний світ і все оте дійсне, оте, що залишили ви за собою, здається вам таким дрібним і чужим, і... далеким.

Перед вашими очима встає в усій своїй пишноті й величі краса княжої столиці. Собор-твердиня, що знімався високо над Галичем і Дністром. Базар і пристань, де кипіло життя. Княжий двір, що стояв осьтут же на ще й сьогодні так званому „Золотому Тоці” і, що в ньому за Ярослава й Романа захист і гостину знаходили родичі візантійських царів, і, до якого за Романа й Данила йшли послы із королівською короною з Риму. А ось там за давніми ровами й валами й „Галичина могила”, що на неї виводили князів своїх бояри. Це на тую могилу в 1210. р. вивів один боярин князя Мстислава із Пересопниці, що намагався надаремне засісти в Галичі, й „потішав” його словами: „Княже, уже ти на Галичині могилі посидів, ото ж і князював ти в Галичі”... А ген там під лісом „Прокалеїв сад” — місце колишнього монастиря Пророка Іллі.

Але все те ще майже криє земля, добра мати-земля, що заховала й захове нам ще багато скарбів. І наче той сліпий інвалід, що прийшов сюди до Крилосу — Галича з одного із дооколишніх сіл і полапки обслідував і мури собору й долівку його і саркофаг княжий і просив Бога відкрити йому очі, так хотіли б ви читати в невідомій таємній книзі нашої слави — Минулого. А воно

багате ще на скарби й несподіванки і таємниці. І шукають їх може й тому й чужинці. Над Німаном вони відкривають Городно, що — кажуть — столицею варязької держави Гардаріке має бути. В княжому городі руському Пересопниці копають і навіть збираються їхати до Болгарії порівнювати з Городном Переяслав, куди Святослав колись хотів столицю свою із Києва переносити... А скільки ще можна і треба шукати і в Крилосі самому і по всіх землях наших!

Але години йдуть. І прощатися вже треба, відходити. Вже бо далеко з-полудня. Хилиться сонце до заходу й золотить і верхів'я дерев, і каміння і княжий саркофаг. Колись перед століттями заходило так сонце княжого Галича. Затьмарювали велич його нові столиці — Холм і Львів.

Ще золотом отого західнього сонця спливають срібні хвилі Дністра, ще купаються в ньому наддністрянські ліси і долини і горби. Але Крилос — Галич уже за нами. Мчитьсья поїзд Даниловим шляхом на північ...

І знечев'я в уяві стає постать князівни, що її поховано в Галичі в золототканому чільці. Руської дівчини, що Нормандця не схотіла. А за нею в сизій імлі дев'ятьсотліття й королева Інґегерда, що по неї до Упсалі в батьківщину Норманів приходили з Києва свати київського князя Ярослава. І не дав її батько Олафові норвежському хоч й обрученою була давно з ним. Ярославові дав Інґегерду і вже в 1018. чи 1020. році була вона його княгинею — і, як пише, один із польських істориків, два роки вистачили, щоб „Ярослава свого порвала до велетенського турніру”. „В 1022. р. — бо — рушив Ярослав на Берестя”. — „Чи не почуваете — запитує він, — що ця дата

вагітна своїми наслідками і що збіжжя з Червенських городів уже цього року 1022. пливло над балтійське море, до шпихлірів норманів?" Це ж така була вже тоді політика союзу Києва і володарів норманської півночі...

За вікном вагону — темна ніч. Минають ліси й поля. Дощ б'є великими краплями в лице.

— Князівно в золототканому чільці, хто це так полонив твоє серце, що не хотіла ти прийняти князя із далекої півночі? — хотілося б її запитати. — На кого ти чекала? На руського князя хороброго, чи на царевича з Візантії, що може од нього в дарі привезли тобі посли і твоє чільце, щирим золотом ткане? Чому дрібною рукою порвала ти нитки союзу, що їх розсновувала між Упсалею й Києвом Інґегерда? Порвала так, що аж великому Богданові довелося їх нав'язувати знову й аж Мазепі встановляти союз із північним володарем, що його колись започатковував за спонукою Інґегерди Ярослав Мудрий своїм мечем?!

Але ні відповіді ні навіть гомону ніякого не подає ніч. Тільки час-до-часу лискавка прорізує темряву. Тільки ось уже над Львовом загаряються вогні...

22. серпня 1937. („Голос”)

То часом в день осені криваво-золотої нашої, коли проходите лісовими дорогами, битими шляхами чи й вулицями міста, зніметься раптово звідкілясь шалений вихор, закрутить соняшним промінням, курявою й листям, і понесе їх скаженим крутіжем безвісти, в далеч невідому.

І ви забуваєте те, про що думали в цю хвилину, куди й із чим квапилися — всі ваші турботи щоденні, всі справи й орудки. Вихор отой шалений порве за собою і вас, і ваше серце, і ваші думи. І, наче блискавкою осяяні, погадаєте, що так було колись і нераз в минулому, що буде так і в майбутньому. Що зніметься знову вихор і кине нас широкими степовими дорогами нашої батьківщини — руйнувати, творити, змагатися. І не буде сили відмагатися, холодним роздумом зважувати: чому й куди?..

І мов заворожені вертаєтеся в тісні провулки й сутки нашої дійсности, в сумирні будні життєвої глуші, в їх мізерну суятню й турботливість. І тривожні, неспокійні шукаєте відповіді на гостре, пекуче питання: звідки ми, хто ми, що випало нам на долю? В чому найглибший зміст, найглибша суть українства, наших поривів, наших змагань.

Сотки книжок перелистовуєте, безліч статей прочитуєте, дрібно записану книгу свого життєвого досвіду проходите, щоб неспокій свій, три-

вогу свою заспокоїти, щоб оте таємне, невідоме слово *Україна* повнотою налялося, усіми барвами життя живого, величі й сили зайнялося.

З незглибимої криниці давнєминулого черпаете. З могил і курганів і городищ, що про шляхи, життя й походи наших пращурів, предків прадавніх говорять. Із зламків дрібних їх знадіб'я, посуду й покрас вичаровуєте давню давнину українського роду й люду, свій зв'язок із нею засвідчуєте, свою вагу „в колі вольних народів” стверджуєте. Багато ж тисячелітнє життя за нами.

То знову устає перед вами у всій суворій і вічній красі своїй слава княжої Руси. Походи Олега й Святослава. Державотворчість Володимира і Ярослава — володарів, що не в жебрущій і не невідомій землі володіли, але в руській „Яже вѣдома и слышима естъ всѣми концы земля”. І вчувається вам гомін Ігорового походу — руської сили, що йшла шоломом Дону іспити, що на заході своїми залізними полками гори угорські підпирала, замикаючи ворота Дунаю. І дзвінкою колядкою бренть отой гомін почерез довгі віки-століття, почерез безпросвіття селянської неволі й по сьогодні. Колядкою про молодців, що золоті човни і срібні весельця кують, на Царгород збираються, про воїнів, що в Невір-землю допрошуються: сипнути стрілами, як грім по небу, блиснути шаблями — як сонце в хмарі...

Славу оту „прикладом славних і величних Русов” здобуту, „не тільки в части світа європейського приснославную, но і в отлеглих за Морем Чорним странах азиатицких доволно народам тамошним відомую”, знівечену потому татарською смутою, воздвигают знову універсали Великого Гетьмана, що закликав до „мужества” „братію і молодців славного войска Запорожского”. І вона живе почерез Козаччину й Гетьманщину,

в „шалених думках” Мазепи, що „през шаблі” кликав добувати свою правду, Орлика — і всіх тих світлих лицарів наших, що за „Віру й Батьківщину”, за Україну „ставали”. Що справою її і будущим її горіли, „душу тривожили...”

І в хроніках, літописах козацьких, в Євангелії показацької України — „Історії Русов”, в пам’ятках української величі, мистецтва й духової творчости шукаєте сьогодні гомону тієї слави, того, що горіло вічним полум’ям в крові й серцях людей України, що спалахнуло потому у вогненному слові, в багатих суворою і грізною красою візіях Шевченка. Того, що, як ніхто інший до нього й по ньому, тривожився тим, „хто ми, чий сини, ким, за що закуті”, того, що найбільш боявся, щоб України злії люди не приспали в огні, і не збудили її окраденою.

І визнаєте тоді, що треба було аж його візій-образів і вогню його слова, щоб ота „слава України” — стала оживати, виявлятися в творчості української духової культури, у віщуваннях української Касандри — Лесі Українки, в ідеях і починах Кониського, „Тарасівців”, Міхновського, Донцова... Щоб понівечена, покалічена довговіковими злиднями неволі українська духовість стала видужувати, кріпшати й рости.

І, перелистовуючи літопис великих років української революції — часу, коли знімалася буря над українською землею — вам ввижатисямуть постаті ніби не тогочасні, ніби виведені із глибин минулого. Постаті крицевих людей, що вміли: хотіти, боротися, любити, ненавидіти і вмирати. Що глибоко відчули зов крові української раси й духовости і своєю смертю дали їм найкращий вияв і потвердження. Що в серцях своїх і в думках леліяли „Україну, як земля завширшки, як небо заввишки”, що як Андрій із Стефаникових „Синів”

підіймали шаблею груди та й казали: „Оце Україна, а тут — справляли шаблею у груди — отут її кров”...

І збагнете, допевнетесь, що не викреслити вже того із серця українцям, не вбити ніякій чужій доктрині й вірі! Що це речі, як писав хтось „безсмертні”.

І зрозумієте тоді тривожне шукання тих українців, що хотіли й хочуть схопити, висловити те, що найсутніше для українства, для його волі і змісту. Шукання Хвильового, що допитуючи „невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну”, виводив свій життєвий шлях з минулих віків, по через шведські могили в Україні й „нашу запашну червінкову революцію” і марив про „голубу Савою”, про „могутній азійський ренесанс”, що має породити „великі думки й почуття” й із України перекинутись у всі країни світу. І прочуття Яновського Юрія, що своїх партизанів „Чотирьох шабель” вивів із старої запорізької церкви в Ново-Спаськім, де „ставало страшно серед вусатих чорних лицарів, уквітчаних оселедцями, в козацьких свитах — лицарів жорстоких та одважних” і, який знав, що „коли нас переможуть — нічого нам чекати ні тепер, ні потім — від нас і нашу славу відберуть, розточуть нашу чесноту і сміливість, заплюють нашу мету і наші очі”, і що нам „можна або перемогти або вмерти”. І близькою стане вам поезія сучасної молодшої літературної авангарди, що у величному героїзмі минулого хоче знайти стиль нового життя, в суворих строфах якої „рокоче запорозька кров”, і вчувається твердий, впевнений крок майбутніх когорт.

І коли на золотих дорогах прийдешньої осені нашої зніметься знову шалений вихор і порве наші думи й серце до боротьби й змагання за правду і славу нашу, то не розсипляться вони на-

вмання й безвісти, як оте проміння соняшне, курява й листя, і не зможе їх безмежне степове розладдя повне чару й роскоші і принад. Почерез „обшири сухого океану” знайдуть вони за прикладом славних русичів свій шлях туди, де, „в небі символом яскравим і вогнистим палає хрест накреслений над Містом” (Ю. Дараган: „Київ”), де на Аскольдовій могилі — зруйнована сьогодні могила тих, що лягли під Крутами, вірні найглибшим наказам української крові й раси.

29. жовтня 1936. („Обрії”)

„ДОБА ЖОРСТОКА ЯК ВОВЧИЦЯ”

МОТТО:

Вгрузаю знов у грязь розхляпаних
(шляхів,
Де слід людей захльостує сльота
(й болото,
Де в обрій уп'ялись жердки трухлявих
(віх
І далеч загороджена хитливим плотом.

Здається: зриви всі і кроків і думок
Дряглинь ота вільготна заглушить
(і вглине!..
Та б'ється кров твердого ямбу
(молотком —
І над грузьким розливом глушини
(і глини

Встає у заграві кривавій семафор
Шляхів і шос майбутніх і мостів із
(криці,
Що ними гомоном ясних, суворих
(строф
Пройдуть колись полки й залізні
(колісници.

ТВОРИТИ Й ФОРМУВАТИ ЖИТТЯ!

Міркувати в сьогоднішній час про літературу, про творчість мистецьку — то обов'язково й нехитно ви спотикнетеся об сучасну дійсність. На весь зріст в цілій своїй гостроті й актуальності стануть перед вами всі проблеми, що ворухать (чи краще повинні б ворухити!) наше громадське життя. В усій своїй заплутаності відкриються перед вами нетрі й закамарки тієї закутини землі, що її прозвали галицько-волинським загумінком.

Багато хвиль і бурунів перекотилося над тим загумінком. Багацько дечого діялося тут. Протеж, як і завжди, ви вчуваєте: ех! тісно! Дихати нема чим! Мертві води! І чимало таких, що насправжки тікають геть у світ за очі шукати нових обріїв, нових країн, незвичайних думок і тем. Тікають, щоб не раз потому банувати за рідними злиднями й тісністю. Деяким же з поворотом до рідних меж і берегів відкриваються очі на всю привабливу різноманітність справ і тем, що їх стільки в оцьому таки... загумінку.

Життя наше не вбоге. Воно багате на проблеми, на теми й сюжети й на екзотику, як може рідко в якій країні світу. Вбога наша література, що не вміє бачити цього життя, підгледіти всієї різноманітної й різнобарвної краси його. Наша літературна творчість не намагається навіть відбити, замкнути в слові проявів того життя, не кажучи вже про те, щоб йти в авангарді сучасно-

сти, творити життя, вказувати йому нові дороги й обрії.

І коли в нас тіснота й задуха, то тісно й задушно від тієї атмосфери, що створила її т. зв. галицька література, чи пак паламарщина, як назвав її хтось, і галицька суспільна преса, що намагається заступити цю літературу.

Десь у світі письменники з життя замкнених ґетт, невеличких закутків землі, чи в'язничних келій вміють виводити твори, що зачаровують читача інтенсивністю внутрішнього переживання, й хвилюють віковичними проблемами людського духа. В нас же не вміють навіть вловити своїх переживань і дошукатися чи там доглупатися якоїсь простої, коли вже не незвичайної проблеми. В найкращому випадку галицькі письменники творять картини, нариси, або списують спогади з „недавнього минулого”.

І нема навіть людини письменника, що кинув би, як Хвильовий, в цю мертвеччину свої „думки проти течії” чи „камо грядеши?”... Інколи ще хіба „ЛНВ” чи сьогодні „Вістник” намагається розворушити наше літературне ґетто, вказати йому нові перспективи, новий підхід до життя. Інколи тільки зірветься якийсь „крик у порожнечу”, чи з порожнечі.

Не хочемо оцими рядками знімати нового крику, подавати рецепти, як зарадити тій літературній мертвеччині в нас. Вимагати від нашого сучасного літературного світу, щоб він став інакшим, щоби покинув втоптані стежки й стежечки галицької паламарщини — даремна справа.

Хочемо звернути тільки увагу на два моменти, що кажуть вірити, що зміна прийде, що в річищах нашого загумінку за бурлять нові, свіжі течії літературної творчості.

Перше, це те, що сьогоднішня молодь незадоволена сучасною літературною продукцією. Що вона шукає в неї відповіді на всі настирливі питання і справи життя і не знаходить їх. Що не знаходить здебільшого навіть у т. зв. новій літературі рефлексів своїх змагань, поривів і зламів. Одним словом помічається в тій молоді бажання, іноді навіть ясно сформульоване домагання, нових, надиханих поривом сучасности літературних творів.

По-друге, саме із середовища, із рядів тієї молоді зможуть вийти і вийдуть нові письменники. Ця ж молодь переживає багато, куди більше за своїх батьків. Річевіше й поважніше за старше покоління вона дивиться на життя. Куди більше проблем ставить воно перед нею. Дійсности не вбірає ніякими покрасами й ілюзіями, бере її такою, якою вона є. І вкінці ця молодь пройнята гарячою любов'ю до своїх ідей і змагань.

Тільки ця молода генерація вихована в почутті суворой дисципліни життя й готовости служити нації стане творцем нової літератури багатої на нові ідеї, проблеми й сюжети. Для письменників, поетів, повістярів, чи драматургів, що прийдуть, літературна творчість не буде самоціллю. Вони писатимуть для того, щоб жити, щоб виявляти снагу й багатство життя, щоб творити й формувати його.

Вересень 1934. („Дажбог“)

Доброго чверть століття змагається в нас Др. Дмитро Донцов за нове обличчя українства, за нову його духовість, за шляхи, проблеми й ідеї нашої національної творчості. Від чотирнадцяти років на сторінках „Літературно-Наукового Вістника” і потому „Вістника” веде гарячу й безпощадну боротьбу з усіми проявами кволости, недолугости й занепадництва в нашому національному життю.

Його думки стали основою світогляду молоді української генерації. На них виховалися й виховуються майбутні кадри нового активного українства, що хоче нав'язувати до великих і славних традицій минулого України й засвоювати собі досягнення й ідеї європейського Заходу.

Його погляди придбали йому багато ворогів — головним чином тих, що в глибині душі залишаються завжди рутенцями і, яких ідеалом якнайвигідніше влаштуватися, животіти й жирувати. Для яких кожна нова ідея, кожне змагання за нову людину, кожен подув свіжого повітря — означає загрозу й загладу. Які, якщо й на словах приймають інколи цю нову ідею за свою, то тільки на те, щоб її спотворити і звести в нівець.

„Тільки цілковите перетворення, тільки присвоєння собі зовсім нового духа — може нас врятувати” такими ж словами Фіхте супроводжав Др. Д. Донцов свій „Націоналізм”. Те ж саме

мотто, як і він саме каже в передмові, надавалося б сьогодні і до нової його книжки „Наша доба й література” (Львів, 1936), бо ж кожен „новий духовий напрямок виявляється насамперед в мистецькій і науковій творчості”.

Книжка „Наша доба й література” присвячена передовсім критиці нашої досьогочасної літературної творчости. Гострим ножем аналізу розбирає вона усі важливі проблеми нашої духовости і протиставляючи їх активній поставі інших націй супроти проблем життя і мистецької творчости, виказує, якими шляхами треба йти нам, щоб наша література стала великою й багатою, щоб могла вона формувати нове життя й нових людей.

Для того ж, щоб будувати нове треба добре прочистити місце і міцні підвалини класти. Розуміють це добре провідники кожного суспільного руху, хорунжі нових ідей. Їх твори завжди й передовсім присвячені головним чином аналізу і критиці досьогочасних поглядів, думок і з’явищ. Бо ж, як кажуть вони, щоб „вилічити хворобу, треба найперше знати, в чому її суть”.

Статті, що складаються на нову книжку Донцова були — опріч двох — читані й друковані (в Л. Н. Вістнику — потім „Вістнику”), ще з 1923. р. Завжди викликали вони з одного боку захоплення і з другої сторони запеклий спротив представників такого чи іншого „загибаючого світу”. Ідейна боротьба започаткована Донцовом ведеться постійно далше і тому збірне видання його статей, присвячених проблемам нашої мистецької творчости, заaktuалізує ці справи й питання й оживить наше духово-творче життя.

Проблеми, що їх порушує у своїй книжці Донцов — великої ваги і значення. Чи це буде питання, чим має захоплюватися література: красою тільки, чи теж силою — напругою й поривом,

чи справа орієнтації нашої духової творчості на Європу, а не на Росію, чи зв'язана з нею проблема „роздвоєних душ” в українській літературі, чи питання активного а не пасивного відношення в оформлюванні літературних і життєвих проблем і постатей, чи вкінці питання „мистецтво для мистецтва, чи для життя”. Всі ці проблеми з'ясовує Донцов блискучим, живим стилем безліччю прикладів і зразків з нашої і з чужинецьких літератур, поглядами й думками учених, мистців і публіцистів.

Протеж не виходить з того, що автор хоче відірватися від нашого ґрунту і традицій, що рятунку каже шукати тільки в чужих і в чужому. Завжди й усюди підчеркає, що й у нас є свої традиції, приклади і зразки, з яких може виходити і, на яких повинна будувати свою творчість українська література й мистецтво.

„Є ж дві України! — кличе Донцов. — Україна щасливих гречкосіїв, Україна „бідних невольників”, і Україна XVII. в. і Полтавщини, стара князівська Русь. Яка ж інша була їх література! Читайте „Слово о полку Ігореві”, про тих воївників, в яких були „луки натягнені, сагайдаки відкриті, шаблі вигострені”, і які скакали „неначе сірі вовки в полі, добуваючи собі чести, а князеві слави”. Читайте про того князя, що хотів „спис надломити край поля половецького... голову свою положити, або шоломом напитися Дону”... Хіба в тих постатях, в мові тій і тим світогляді не чується здобувчо-хижацького духа білої раси, тої білої раси, яка під Пуатіє, на Каталонських полях, на Калці — залізною рукою стримала побідний похід Монголів? Хіба це не мова всіх конкістадорів, які підбивали континенти, мова тих, яким належить світ, і які не знають іншої релігії окрім релігії власної волі?”

Але водночас треба звертатися до джерел. До джерел високої культури Заходу, що багата на ідеї, типи й форми, бо ж, як слушно завважує Донцов, всі справді великі й здорові наші автори черпали з них.

Гасло Донцова, що „мистецтво і краса лише там, де є конфлікт, де активна постава, виклик зовнішньому світові” — особливо актуальне сьогодні і для нашої літератури. Бо ж наша доба вимагає зовсім нового світовідчуття й ідей. Переживаємо ж „тривожний і вагітний в непередбачені події час, що вимагає людей гарту, волі й вибору”... Їх має створити нова українська література.

Передня стежа цих нових мистців, письменників і поетів уже формується й росте.

Їх час граде! І майбутнє належить їм!

13. лютого 1936. („Обрії”).

I.

Проблема поколінь, проблема „батьків і дітей” позначилася в нас не тільки в громадському життю. Станули проти себе, гостро визначили себе два покоління „старих” і „молодих” й у ділянці духової творчости — літератури й мистецтва.

З одного боку опинилися письменники й мистці часів нашої довоєнщини й воєнщини (маємо на думці тих, що не „зламали пера” й залишилися активними в літературі і час-до-часу, чи постійно, виступають із своїми творами і статтями і навіть намагаються надавати тон літературі офіційного гетта) — поети сентименталізму, забарвленого інколи „народництвом”, визнавці „чистої поезії”, клича „мистецтво для мистецтва”.

З другого боку — молоді. Ті, що вирости в твердих двадцятих і тридцятих роках, духовість яких формувала війна й революція, творчість яких визначає передовсім активна постава супроти життя й дійсности. Вони — оті „трагічні оптимісти”, як їх назвав Донцов, здобувають своє місце в українській літературі пробоем — не тільки новими ідеями, але й новими формальними досягненнями.

Правда, є одиниці й поміж старшими, а то й старими письменниками — завжди молоді духом, тверді й суворі як Стефаник, типові репре-

зентанти расового українства. Молодій генерації вони близькі й рідні. Але це винятки.

Розрив між отими двома генераціями письменників і мистців виявляється вже не від сьогодні. В останній час цей розрив набирає все більше гостроти.

Цікавим документом, що ілюструє оцей розрив, може бути й нововидана книжка Петра Карманського, репрезентанта нашої довоєнної „Молодої Музи” п. з. „Українська Богема”.

Петро Карманський, поет смутку й туги, автор збірок „Ой, люлі, смутку” і „Пливе по морі тьми”, розкриває в ній сторінки минулого й виводить у спогадах постаті людей, що чверть століття, два десятки літ тому були репрезентантами галицького духового світу. Життєва дорога членів „Молодої Музи” — „отого першого мистецького брацтва на галицькому ґрунті” — укладалася дуже різно: одні з них безслідно загинули, другі волочать поламані крила, треті записалися сумно в історії останніх десятиліть — і тільки дуже мало з-поміж них записало тривко свої прізвища в історії нашої літератури й життя.

Що ж уявляли собою ті постаті, якими ідеями і проблемами жили, що давали своєю творчістю тогочасному українству. Адже жили вони напередодні світової війни, в час коли зароджувалися, надходили події, що мали „порушити землю з основ”.

Книжка Карманського дає на це відповідь, хоч і незавжди безпосередню. „Вони були такими, якими виліпив їх з нашої галицької глини Єгова галицького загалу, вдуваючи в них духа галицької, специфічно галицької духової нищети на порозі ХХ. віку” — признає Карманський. Гурт богемістів-каварняників, з ідеалів модернізму яких кпив Франко, сентиментальних тужливих по-

етів (Лепкий, Карманський, Чарнецький, Твердохліб), „революційних” паничків, що потому „присідали” на посадах, і вкінці непризнаних геніїв як дотепний і вульгарний сатирик Шпитко і різьбар М. Паращук, циніків і пропагаторів „національної безполовості”, як Михайло Рудницький. Каварня давала їм змогу „забувати про дійсність, давала... фікцію добробуту й стала (їх) енергією до боротьби з дійсністю” (ст. 108). (Тільки Б. Лепкий і В. Пачовський в поезії а В. Будзиновський і В. Бірчак в повісті причинилися в деякій мірі своєю творчістю для розвитку нашої національної думки й виховання тогочасного молодого покоління). Європейцем з-поміж них називає автор тільки Яцкова, індивідуаліста й анархіста вільного „від манії патріотичного суспільництва”. Бо зрештою пієтизм для заходу в „молодомузців” кінчився звичайно на Кракові, на „Молодій Польщі” з її „модернізмом” і з її очищеною „з фальшивого патріотичного романтизму” поезією. Своєю творчістю намагалися наші „молодомузці” за прикладом „Молодої Польщі” боротися з галицькою загумінковістю, забобонністю і примітивізмом, забуваючи тільки, що поезія згаданого польського напрямку прийшла по довгих десятках років розвитку й розцвіту справжньої високопатріотичної лірики.

Такими були в загальному (не всі!) репрезентанти нашої „Молодої Музи” і напрямні їх творчости. Чи ж диво, що коли прийшли суворі „роки вирішення”, ми в історичному змагу програли, що виховані на такій літературі нічого здобути не могли? Чи ж диво, що не залишили молодомузці сучасній молоді сливе ніякого прикладу ні своїми творами, ні життям.

І тому друга генерація — молоді письменники й мистці — ідуть своїм власним шляхом, змагаю-

чися за нові ідеї й засоби, за поширення обріїв нашої духової творчості. Поезія „Молодої Музи” і її епігонів для них пройдений етап. Прикладів ні зразків у ній не шукають.

Для них бо — молодих письменників і мистців сучасності — найвища ласка від Бога й долі, як писав Ольжич, колись в залізний день „в шинелі сірій впасти від ґранати”, і через те дано їм: „знайти життя само в красі неповторимій і суворій!”

II.

Наша стаття „Два покоління” в „Обріях” з 27. II. ц. р. з приводу книжки Петра Карманського „Українська Богема” викликала спротив і негодування найперше літературного додатку до „Діла” „Назустрічі” (ч. 7. з 1. IV. ц. р.) і потому й самого „Діла”, в святочному числі якого автор згаданої книжки Петро Карманський вилив своє огірчене »Слово до „молодих”«.

Не велика охота вдаватися в полеміку з попутчиками „найстаршого” львівського щоденника. П. Осип Боднарович взявся боронити „Молоду Музу” перед „напастями” молодих з таким незрозумінням не тільки справжніх вартостей літературної творчості „молодомузців”, але й загалом духа і напрямних кожночасної літературної генерації, що даремною була б усяка дискусія тут. На основі бо повириваних цитатів із творів представників „Молодої Музи”, що нічого не кажуть про загальний тон творчості даного письменника — береться п. Боднарович доказувати нам, що вихована власне на літературі „молодомузців” довоєнна молодь, якої представником рахує себе й п. Боднарович, створила у висліді... „стотисячну Українську Галицьку Армію” і т. д.

Знову ж від дискусії з п. Петром Карманським, автором чергового в нас „слова до мо-

лодих” можна б просто відмовитися, взявши під увагу хочби його характеристику подану теж молодомузцем Бірчаком, що „Петро Карманський представляє загальний у нас тип неудачника, який не бачить ніколи своєї вини, а завжди іншим заздрить й іншим дорікає” і що „нині в нього теж повно нарікань з тієї причини, що життя пішло далі, що в нашому письменстві настали нові напрями, виступили нові сили”.

Протеж, забираючи слово на „слово до молодих” п. Карманського, чинимо це тільки тому, що в нашій дійсності увійшло вже в звичай „напучування” молодих такими чи іншими людьми такого типу, кажучи словами п. Бірчака: невдачниками. Здається вже такий закон, що чим більше хто програв у життєвому змагу, тим завзятіше намагається поборювати тих, що приходять до голосу, як свіжі й молоді сили. Діє тут огірчення і злоба, „заздрість і розжалення”.

П. Карманський вивів у своїй книжці перед очі сучасників довгий ряд представників тієї літературної генерації, що прозвала себе колись „Молодою Музою”. І на підставі таки ж його книжки і навіть його словами схарактеризували ми в загальному цю „українську богему” і ствердили, що представники її (не всі! підкреслюємо ще раз!) не залишили „сучасній молоді сливе ніякого прикладу ні своїм життям, ні творами”.

Признаємо, це болюче ствердження. Болюче не тільки для молододузців, але й для нас молодих, яким за словами п. Карманського обплъовано „всі рідні цінності, все минуле їх народу”, які не маємо ніякого авторитету, знищивши його, які „виховали теперішнє молоде покоління в істерії”, в яких тільки „істерія, розгاردіаш і неґація” і т. д.

Але ствердження цього ні заперечити, ні змінити. Бо яким же прикладом для сучасних моло-

дих письменників і взагалі молоді можуть бути постаті такого Шпитка, автора вульгарних „Листів з пекла”, що ладен був „побити людину, відібрати їй честь найнижчого роду пасквілями”, що сидівши у в’язниці за всякі авантюри, проголошував потому в пресі бразилійської столиці „ювілей 25-кратного сидження в тюрмі” — „за правду і волю рідного народу”; Сидора Твердохліба, що намовляв Карманського проміняти „українське перо на польське” і потім з другим молодомузцем Михайлом Яцковим докотився до „Рідного Краю”; Степана Чарнецького, що радніше між чужими „находив собі більший гурт таких, що говорили його мовою” і вкінці сьогодняшнього ославленого Михайла Рудницького пропагатора „національної безполовості” й „безсвітоглядості”?

Що залишили вони сьогодняшньому поколінню? Не утожсамлювали бо, ні не утожсамлюємо їх з цілим „старшим поколінням”, як це намагається вмовити в читачів „Діла” пан Карманський і тому не можемо записати ні на їх рахунок, ні навіть цілої „Молодої Музи” традицій УСС, ані УГА, ані української державности років 1918—19. Праця в „Союзі визволення України”, в якому брали участь такі молодомузці, як Лепкий, Пачовський, Паращук і Карманський — це всежтаки запілля, а не фронт. В боях і походах УСС чи УГА „молодомузці” участі не брали, вважали бо з самого початку недоцільним „давати собі безцільно розбивати черепи ґранатами донських козаків й італійських берсалерів”...

Але лишім це. Пан Карманський — поет, і ставити якінебудь вимоги повинні б ми може тільки до його творчості. Адже наприкінці свого „слова” звертає нашу увагу, що опріч „Ой люлі, смутку” і „Пливе по морю тьми” записано на його рахунок й інші книжки „Аль фреско”, „Між

Рідними", „За честь і волю" ба навіть переклади Маццінія". Так, так — але ж дві згадані нами збірки зостануться назавжди типовими для його творчості, а зрештою поданий ним самим реєстр ще неповний. Першим його твором, була книжка „З теки самовбивця", потому переклад „Листів" Фоскольо, романтичного самовбивника", збірка „Блудні вогні" й полемічні брошури в роді „Чому?" і „Моїм клеветникам"... і співробітництво в „Нових Шляхах"...

Щождо збірки патріотичної лірики „За честь і волю" (Прудентополіс-Парана 1923), то автор здається забув те, що сам писав колись. Чим же інакшим були всі ті „Клятьби", „Отченаші" і „Присвяти" повні одчайної ненависти, помсти і гніву, як не отими „паперовими мечами", „бундючними вигуками", що ними дорікає п. Карманський сьогодні молодим? Чим, як не отою „істерією", апотеозою в'зниць, шибениць і „героїв абсурду"? Чому ж тоді обжаловувати за те все тих, що таких віршів навіть не пробували писати?!

Але досить для того, щоб виказати, що проблема двох поколінь, проблема „батьків і дітей", що її п. Карманський зве „дурійкою ворожнечі і пайдократії" — це все, що залишили сучасному поколінню теж і невдачники типу деяких молодомузців. І тому ми, що хоч мало, але глибоко переживали, не даємо їм права роздирати одежі над станом сучасної молоді літератури й молоді генерації. І судимо їх не по задумах, але по вислідах.

Проблеми бо „батьків і дітей" нема ніколи там, де прапор ідеї передають заслужені справді батьки новій зміні з любов'ю і вірою в її силу й покликання.

27. лютого 1936. („Обрії") і

23. квітня 1936. („Обрії")

Література? Наука? Мистецтво? — до чого здалося оце все сьогодні — в час „економічних здобутків”, реальних політик”, такого чи іншого „практичного” життєвого наставлення? Яке це все далеке і чуже для обивательщини, яка мистецтвом „захоплюється” хіба тільки для снобізму й декорування своїх хат і бюр, і яка навіть з поезій чинить „прикладну штуку” — збірничок деклямацій і рецитацій на кооперативне або й культ-освітнє свято в якомусь Пацикові чи Кобиловолоках!

Справа української духовости — що воно таке? — здвигне обов’язково плечима обиватель. Для нього ж духове життя — це: прочитати цікаву книжку після ситого обіду; „збагачувати” й поширювати свій „світогляд” знайомствами і зустрічами і сплітками по літництвах чи в каварні із „світочами” літмистецького світку; купити інколи збірку поезій якогось сучасного поета — що її читати це так, наче грудку бити, або на гострій ріні спотикатися; або й звеличати присутністю своєю відкриття вистави образотворців, що їх творами „захоплюється” такий чи інший ерусалимський або паризький сноб.

Видавати ж часопис для тієї справи, тривожити сумирних громадян якимись недоречними проблемами, змагатися з „просвітянщиною”, гопаком, соловейками, ковбасою чи чаркою, всякою „халтурою”, що нею годують народ, — до чого

це?! Безвиглядна справа! Донкіхотизм! Не мають чого кращого до роботи?! Чи не практичніше, не доцільніше яйця в якому коопсоюзі пересвітлювати?...

І пригадується чомусь такий соняшний серпневий день цього ж таки тридцятьсьомого року. Крилос. Глибокі рови, високі вали викопаної землі. А в ровах робітники-селяни, ніби копачі золота, кожную лопату землі перебирають, кожную грудку глини перевіряють — кожною знахідкою; зламком посудини, знадіб'ям, фрагментом фреску чи капітелю — радіють. І в старій дзвіниці постає музей: чорними очодолами споглядають ряди черепів, як на столах і на стінах ростуть довгі низки куснів скла, каменю й металю — решток того, що зосталося з їх задумів і починів творчих, із творів їх рук й ума, їхньої культури духової. І живим золотом жевріють нитки чільця на черепі князівни... І сонце розсотує їх ткани золоту, розсновує в міст осяйний між сучасним і славою минулого.

Понад ровами, над із каменю тесаними могутніми основами слави колишньої — стоять задумані глибоко, ніби заворожені чимось люди — селяни із усіх сторін країни. В одкритій книзі життя живого читають. У глибині ясних хоч і заснованих якоюсь вологістю очей знімаються знову високо стіни Собору і Володаря бачуть вони на золотокованому столі — співцем „Слова о полку” оспіваному — посеред величі, блиску і пишноти, що їх творчим замислом своїм будівничі, ремесники і мистці створювали. І за стінами, що відгородили їм на мить — від сучасности, кипить життя багате, буйне, невгомне: і Тік Золотий дзвенить стуком коліс й од воріт й із валів поклики сторожі лунають.

І проходять століття як одна хвилина. І знову очі людей, наче пальці сліпця-інваліда, кожен камінь фундаментів могутніх облапують, на кожному зламі їх квадрату зупиняються, до саркофагу князівського, немов до батьківської могили припадають. І боляче так і соромно за недовірок тих — культури великоучених світочів, „роздертих сумнівами, битих соромом” розумників наших таки, що не згірше варварів степових домовину велику знову грабити сьогодні хотіли б, славу її нівечили б, однієї ниточки в золототканому чільці князівни не лишили б...

*
**

В Церкві Успенія Пресвятої Богородиці, Соборі Галича княжого, його — Володаря Великого Осьмомисла Ярослава — ховали. Сімсотп'ятдесят років тому, другого дня місяця жовтня... І заворожені, поійняті великою легендою думи шалені наші пориваються прокладати — почерез сучасність — мости од величі і слави минулого — в будуче, в прийдешність нашу. Вчувається бо нам гомін походу дружинників Осьмомислових, що широкими шляхами степового безкраю ішли отворати ворота Києву...

І ще знаємо, що доба, в якій живемо і діємо, незвичайна й тривожна, — це тільки передвістя того, що гряде: великих і грізних днів, коли шляхом тисячей Осьмомислових покличе нас знову Київ. Коли замовкнуть і соловейки і ніхто не гадатиме про „Сватання на Ханчарівці” і не співатимуть люди пісень про „мир і тишину”... Коли єдиним, що на потребу, буде гаряча туга і воля людей змагатися, творити й будувати на міцних і незнищимих основах духовості української, що класти їх уже сьогодні випало на долю нам.

Тому ж і даремна справа чекати від нас — усіх, що напередодні того, що гряде, „будучим

душу тривожимо" і, слухаючи наказу нашої традиції і крові нашої, за силу і ріст і поглиблення духовости української змагатися хочемо, — безтурботних пісень, лагідних слів і вибачливого потурання обивательським нахилам і звичкам нашого середовища і злочинним намаганням безвідповідальних людей обнижувати, спростачувати і розмінювати на дрібну монету чи на брязкальця те, що має бути покладене „во главу угла". Ольжичева візія „доби жорстокої, як вовчиця" — не романтика, не порив у невідоме, не втеча від дійсности, але сувора, невідклична вимога твердого, безжалісного — відповідального й одвертого слова!

15. жовтня 1937. („Напередодні")

ДОН КІХОТ В АЛЬКАЗАРІ

МОТТО:

„...Час гоїть все!
Засклеплює криваві рани,
Утишує і тугу й біль, —
Холодним роздумом зараня
Уговтує пориви смілі,
Шалені зриви...

І несе
І злагоду і тишу й мир,
Життя розміряє й сумирне...”

Чому ж? Чому я прагну безупину,
Щоб ранами кривавилися дні,
Щоб човен мій нестримно в бурю
(ринув?

Щоб знов мені
Якийсь порив незважний рвав на
(клапті

Шалені думи, серце й легені —
Щоб на шляхах далеких згас я раптом
Як осінь —
Остання осінь в багрі та й огні!

Холодний жовтневий ранок. Доїжджаємо до гір. З вікна вагону видно вкриту вже снігом верховину. Згадуються чомусь слова коломийки: Ой, у горах сніги впали, гори побіліли...

На залізничному двірці юрба фіякрів. Суятяться, обпадають приїзжих, готові підвезти за леда що. Але на нас чекає сільська фіра. Віз застелений білими ряднами, візник-господар у суворо-простому одягу — якось дуже аристократично вирізняється серед брудної галайстри жидівських візників і їх „повозок”.

Ідемо. З нами молодий місцевий кооператор. Розповідає про життя-буття округи, людей, наші досягнення. Навколо підгірська рівнина і тільки тут то там острівці сіл, захованих в садках і гаях. Села на погляд тихі й сумирні. Але в одному з них прошумів недавно кривавий зудар з комуною, сколихнув округою, покотився гомоном по цілій країні.

Через півгодини в'їжджаємо в мале підгірське село. Довгою смугою хат і садків тягнеться воно обабіч шляху. Перед селом „двір” одного барона, рибні стави, будинки челяді — наче ще й досі пильнують перед посторонніми свого „підданства”...

В селі ні одного жида. Тільки три українські крамниці: кооператива і двох „приватників”: колись працювали в кооперативі, один з них, ка-

жуть, „манкар”, сьогодні вже „на власному”. На їх крамницях двомовні написи, українські реклями... чужих фірм. Показують нам з гордістю основи мурованого будинку для „Просвіти” й кооперативи. Будують його із складок села самі ж таки селяни. Читальня і кооперативна крамниця „покищо” вже довгі десятки років у старому громадському домі. Зараз же побіч — гарний мурований будинок місцевої школи.

Трохи далі на узгір’ю старовинна деревляна церква. Пам’ятає ще набіги татар. Угорі, обведена деревами вона довгі століття стоїть наче на сторожі села: його мешканців, їх душ і їх долі. Невеличка, зелена вже од старости, вона невідривна частина українського села. І коли на Службі Божій у церкві, стоячи в захристії, дивлюся на поставних селян у темному народньому одязі, від якого так гарно відбивають білі коміри сорочок, на селянок загорнених у хустки з восковими свічками у руках, старовинні ікони й хоругви і загразовані вікна, крізь які продирається сонце і блакить неба і гілки дерев — то я думаю, що такої картини не зустрінути ніде в широкому світі. І що тільки таку картину можна підписати таємним, таким повним змісту словом єдиним!...

По Службі Божій ідемо до читальні. Існувала вона вже у 80-их роках минулого століття. Відновлена в 1900—1901. р. Святкує цього року тридцятп’ятиліття свого існування, діяльності й боротьби, щоб вдержатися, перетривати і бурі й негоди.

Прочитуємо список засновників читальні. На дев’ятьох живе тільки один. Молоді активні читальняники сьогодні вже декого й не пам’ятають.

Потому розговорюємося. Присутні — молоді і старші селяни ставлять питання, вимагають з’я-

сувати таку чи іншу справу нашого громадянського життя. Питання безпосередні, живі, засадничі — свідчать про зацікавлення усіми без винятку українськими справами, усім, що діється в широкому світі, виглядами й можливостями майбутнього. На першому місці загально громадські: культурно-освітні, економічні й політичні справи. Те, що найбільш безпосередно дотичить українського селянина: земля, голод на неї, заробітки — для присутніх справи місцевого значення й ваги. З тим вони мають до діла що-дня і що-години і розв'язують його, як уміють, як учить їх традиція й досвід. Сьогодні хотіли б послухати, дізнатися щонебудь, що там у Львові, що на СУЗ — що взагалі в широкому світі.

Молодих цікавлять передовсім східно-українські землі. Що діється там — під московським гнетом — як живуть українці, чи є і які вияви національної свідомости, організованости, змагання до визволу. Питають далі, звідки взялися українці на Далекому Сході, скільки їх, що діють, як вони зорганізовані. Допитуються про Закарпаття, Буковину, заморську еміграцію. Які там організації, партії, політичні напрямки. Як живуть українці в Бачці (Югославія)? І вкінці про Волинь, Холмщину, Підляшшя, Полісся. Все те тривожить і молодих і старших, про все те раді би знати, скріпити тим почуттям своєї національної вартости й сили.

Відповідаємо коротко, з'ясовуємо по зможі все що найважливіше, ілюструємо прикладами з сучасного й минулого. За відповідями виринають усе нові питання, несподівані, нераз бентежливі. А нераз годі й відповісти. Бо кого й чим оправдувати? Де шукати причини лиха? Чи може забавитися тут в демагога і звалювати все „на обставини”, на „несприятливі відносини”, „чужі сили” іт.д.

Гарячу дискусію, наприклад, викликає справа відношення українського священства до села. Усі підчеркують згідно свою любов до свого обряду й релігії, до церкви, де молилися їхні діди й прадіди. Але, знову ж оте гостре „чому воно так”, що деякі священники так мало цікавляться справами села, його установ і взагалі громадським життям? Чому між священством так багато національно байдужих? Наводять приклади і при тому завжди з признанням згадують тих священників, що посвячуються справам села, живуть його долею й недолею. На заміт, що між священством багато гарних й ідейних одиниць, признають що, знають таких, але завжди підчеркують свою вимогу: кожен священник мусить бути провідником села, учасником його турбот, болів і справ.

Вже далеко з-полудня, а гутірка точиться, виринать усе нові питання і справи. Нераз просто нема змоги на все відповісти, усе як слід з'ясувати...

Ось кінчимо — і ще питання про Францію, Іспанію, Альказар і вкінці селянський хлопець з живими, гарячими очима хотів би знати про те, яка роля призначена Україні в майбутньому розвитку подій на Сході Європи. З'ясовуємо коротко кількома реченнями і почуваємо як мало це, як багато й основно можна б про це говорити...

Розходимось, стискаємо дужі селянські руки. Йдемо ще на приходство, що теж на горі коло церкви. Розмови про господарські клопоти, про місцеві події, про людей. Наш товариш-кооператиро передає свої спостереження з об'їздки по кільканадцяти гірських і підгірських селах.

А там від'їздимо. В селі перед хатами селяни, селянки. Говорять уже про свої справи, про те,

що картопля ще не копана, що завтра треба йти до міста, на заробітки. Діти бігають, здоровлять хоровим „славайсу”...

За нами вже старенька церковця, читальня, хати, — оте ціле сумирне й тихе, але завжди живе й сторожке село нашої сучасности, захищене в тіні садків і дерев.

Перед нами рівний, простий шлях на низи. З півночі дме холодним, зимовим вітром.

11. жовтня 1936. („Голос Нації”)

Є слово соковите, повне змісту і привабу, слово таємне і горде, що вимовляючи його груди віддихають широко і голова знімається переможно вгору, слово, що пахне солоною далеччю, вітром і бурею, що само про себе брентить як поклик у барвистий і багатий світ невідомого.

Це слово — море!

„Море! Море!” — покликом таким вітали в давнину водяний безкрай, що з’являвся очам людей, мандрівників-здобувців. Йому таємному, невідомому й величному, його прибоєм й одбоєм зачаровані ним співці складали гимни й поеми. На його шляхах в ритмі весел і в лопотінні вітрил горіли неспокійні тугою і поривом серця одважних і твердих людей, що утверджували імперії і здобували завжди нові простори. Це воно — море зродило прекрасний і величний клич старини, що „навігаре нецессе ест, вівере нон ест нецессе!”, що не доконче жити, але доконче плисти все вперед!

Порив до нього, порив до моря далекого, незнаного — це домінанта наших років хлоп’ячих, наших снів і мрій юнацьких, нашої молодости, що розцвітала й розцвітає в бурхливу, найбільш тривожну із епох. Це на його води ми виряджали свої перші човни, це на його підбій виходили на світанку української революції наші батьки і брати, це затвердити його простори за Україною готуємось сьогодні ми.

З усього бо, про що пишуть книжки, що представлене на образах і горорізьбах, найбільш приваблює і хвилює юнацькі серця й уми — одне воно, ота за словом поета „колиска бур і урагана”. Уява молоді кожного народу посилена словом письменників і чинами мандрівників і завойовників радніш ніж куди інде веде хлоп’ячі пориви і мрії на море — де за обріями відкривається завжди нові світи, де „цілі — це острови, що відпливають, коли до них зближаємося”. А приста-ней, що з них юнацька уява веде на бурхливі, не-втишні води так багато. Це й мала замкнена кім-ната, і міська вулиця, що ряхтить весняним роз-ливом, і невеличка річка, що впливає з-під верб затишного села...

Хлоп’ячі пориви і мрії, юнацьке захоплення — це те, чим живе й росте кожна література. І молоде українське письменство, що народжува-лося, виростало в огні воєнних років і глибокого переламу в українській духовості, мусіло звернути очі й думки своєї нації на море, що тільки одно виводить кожен нарід на великі шляхи світової історії.

Море здобуває собі почесне місце в тематиці молоді української літератури і все численнішою стає лава його співців. Чи це буде Максим Риль-ський, для якого „підоймати стяга по морях” означає „бути собою”, чи Юрій Яновський, що прагне „смоктати янтарі пахучих мундшуків чу-жих сторін”, чи розстріляний Влизько, що оспі-вував хороше Чорне Море, де „тріпотять серця і райни, і суворий владар вікінг свій провадить корабель”, чи постать Кортеза у віршах Юрія Клена, якого далеччу морів гонить „жадоба зо-лота, пригод і слави”, чи Терещенкова візія отих дідів-моряків, в яких „кров не гасла”, „кипіла для майбутніх днів”, чи вкінці захоплений палкий

привіт молодого Тереня Масенка морським хвилям незбореного-могутнім, бо

„лише вони всю велич наших буднів
перенесуть нащадкам у віки!”

Захоплення молоді й молоді літератури морем привело теж до оживлення, заaktuалізування морських традицій України, до зацікавлення історією українського моря. Із сторінок нашої бувальщини заговорили до нас світлі приклади й сбрази політичної збройної боротьби за українське море, що досьогоднішньому романтичному захопленню дають реальний і конкретний зміст. З неписаного літопису недавнього минулого встав перед нами величний, світлий день, коли то знову ожила українська морська традиція, коли над чорноморською фльотою замаяли на українську команду українські прапори.

День 29. квітня, що його ми святкуємо сьогодні — був тільки моментом. Вдержати бо Чорне Море і його флоту Україні не судилося. Протеж цей момент — це відновлення вікових традицій України, це дальше звено її змагань і боротьби за море, за панування над його берегами і водами.

Особливої ваги і значення придбав цей день в сучасної української генерації, вихованої твердими повоєнними роками, яка знає, що „єдиним способом пробитися через бурю”, як писав Джозеф Конрад, це плисти „завжди обличчям до бурі”, що море це шлях, що виведе нашу духовість із хуторів і загумінок сучасности на широкі й вольні води світової історії і, що самостійність і могутність націям дає тільки море.

Звідсі наша сила передержати, наша віра в майбутнє і в нашу перемогу.

2. травня 1937. („Голос”)

Гарячої барви юнацької крові не передати словами. Ні в пісні, ні в оповіді не висловити того, як гронами червоної калини розцвітала вона січневого ранку на білим снігом заснованих, срібною замороззю скованих — полях Крутянського Бою. Не сплітатиму ж слів у рядки дзвінчасті, не речень, ні покликів бойових у статтю святкову. Те, що говоритиму, тільки казка однієї січної ночі, образи й думи, що їх наводила вона, і ліси й поля, засніжені й темінню окутані, вичаровували і, що їх розсотував, рвав, та й ізнову ізв'язував в уривчасту розповідь невгавний стукіт поїзду. Химерна, неймовірна візія — протеж така дійсна як те, що із Мальгович під Перемишлем перед двадцяти роками виходив колись назустріч невідомому крутянець Гриць Пипський...

**

Стукотять, стугонять рейками залізні колеса, низкою світляних квадратів пробігають поля і міняться в переливі світел і тіней вагонової блимавки чиєсь задоволено-сонне обличчя.

— Пане меценасе — кажу. — Крутянцеві Грицеві Пипському Перемишль і Мальговичі врочисте відкриття пам'ятника готують. Просили вас свято вшанувати, промову говорити.

Задоволено-сонне обличчя хмариться кисло, в тінь із досади одхиляється. — Ні, ні! Це неможливо. Це ж „із засади” пан меценас не приклада-

ється до таких святкувань. Говорити не буде! Безглуздя святкувати!? Культ поразок заводити!? Ну й вигадали — ледві переводячи дух — відсапує пан меценас. Адже Крути — поразка, Базар — поразка...

— Поразка, поразка! — підстукують і собі колеса і пан меценас поринає в плаhti чужої газети, що із них надаремне кричить до нього здоровенними черенками ізложений заголовок статті про роковини одного повстання: „Роковини поразки, що стала перемогою”.

— Так, так, пане Володимире! Що „за зуби й пазурі нації” змагається, „забронзовувати наше минуле” — закликає. Поразка! Це так уже й ви під такт обивателям і колесам. Сказав же „хтось”, що Крути це „поразка з військового погляду”. І святкування цієї „поразки” заміняли б ви радо бравурним вояцьким вичином — „здобуттям Арсеналу”, такою, чи іншою легендою „Сімнадцятого”! Це ж так ваша і ще дечия рецепта: „їсти напів сире м’ясо”, підсвистувати життєрадісно й бадьоро і святкувати завжди й тільки... „перемогу”...

**

Стукотять, стугонять по рейках залізні вагони, поринаючи все глибше в темінь ночі і просторів. І пробігають обабіч шляху тишею й миром, ніби соломою стріх і темінню січневої ночі окутані присілки й села. Як перед двадцяти роками, коли під гомін великих боїв і нових пісень країна „хитрих Паньків” народжувала нових людей, коли з таких же сіл з-під солом’яної стріхи назустріч невідомому — молодій, розсміяній революції — виходили Черники й Пипські, герої Мотовилівки і Крути...

Чи думали коли, чи сподівалися батьки Гриця Пипського, що нитку життя їх сина порве невбла-

ганна смерть далеко, так далеко від Мальгович — ген на північних окраїнах землі української? Чи снилося їм хоч коли, що це син їх Пипський Гриць — в один такий січневий день вісімнадцятого року — віч-на-віч смерті: готових до стрілу крісів московських перший почне співати „Ще не вмерла”... Що співу його і друзів не заглушить ні крісова сальва, ні довгих двадцять років неволі?! Та й чи сподівалися, чи чекали, чи мріяли й вони самі, молоді крутяни, що порив їх юнацький, чин їх незважений і смерть велична — стануть живим, новим „Словом” людей українських — як колись, перед сімома з половиною сторіччями похід Ігоря Святославича, хоробрий бій його русичів над Каялою піснею слави й перемоги зарокотав, безсмертним „Словом о полку Ігореві” по-через віки розцвів?

А може? Може це пойняли, заворожили й повели юнаків із Студентського Курія гарячі візії, полум'яні поклики цього „Слова”? Може це вони — молоді крутяни, як колись молоді князі — „стягнувши ум силою своєю і загостривши серце своє одвагою” — задумали велике: „загородити Степові ворота” під Крутами? Може це їм, як колись князеві Ігореві „зап'яла ум охота спробувати Дону великого й або голову свою положити, або напиться шоломами Дону”? Адже й вони знали і смертю своєю засвідчили, що „лучче порубаним бути, ніж полоненим бути”. Адже це вони — крутяни — ото хоробре „Ольгове гніздо” вісімнадцятого року — знову по сторіччях червоними щитами поле перегородили, забувши, „і почесть і життя і град Чернигів і отецький золотий стіл і своєї милої дружини красної Глібівни звичаї й обичаї” — і своїх сестер, і наречених, і сльози матерей і батьків — і їх поклики, благання і вмовлювання не йти назустріч небезпеці.

Так, воістину! Це 29. січня 1918. р. на полях Чернигівщини-батьківщини Яр-Тура Всеволода — славу і честь землі української станули захищати проти „бісових дітей” півночі юні нащадки воїнів Ігоревих і Яр-Турових, „під шоломами виколисані, з кінця списа вигодувані”. Це 29. січня вийшла ізнову в поле „руська сила”, щоб золоту нитку традиції української ізв’язати, в невідомому полі чести собі і зброї своїй пошукати. Щоб ізнову у Києві „слава задзвеніла”.

Так, воістину! Це в книгах призначення української нації було записано, щоб під Крутами, „на березі бистрої Каяли” сучасности, знову „не стало кривавого вина”. Щоб бенкет там докінчили хоробрі русичі, „свати попоїша і сами полегоша за землю руськую”. Щоб ізнову „чорна земля під копитами, кістями була посіяна, кровію полита” — щоб тугою посходили ті кості по руській землі.

Так, воістину! Це й сьогодні, як і колись „стала Обида на силах Дажбожого внука”. І каже брат братові” це моє і „те моє також” і про мале мовлять „це велике” та й самі на себе коромолу кують. І „стогне Київ із туги і Чернигів від напасти”. Це й сьогодні старшина землі української молодим крутянам, їх „хоробрим серцям в твердому харалузі скованим і в буянню загартованим”, нерозвагою, одчайдушністю, поразкою дорікає: „рано — мовляв — почали ви землю половецьку дровичи, а собі слави шукати”. „От, що наробили ви (нашій) срібній сивині”.

Ще стукотять колеса дзвінким, уривчастим ритмом образів, покликів і рефренів „Слова”. Та в очах й у вікнах задивлених у славу сторіч вже роєм іскор і світел, зоряною кітловиною вогнів загарає, запалюється Львів. Це вулицями його цієї січневої ночі проходить може висока тінь кру-

тянця Ігоря Лоського, що багато років жив і творив разом з нами і між нами, що вогню очей його запалених світанком Крутянського Бою, не присипав ніколи й на хвилину сірий попіл забуття і зневіри. Це могилу його, що на Личакові, одбила доля далеко од спільної могили крутян — і тільки дух його сьогодні може поривається на поле слави Крутянського Легіону, над знівечену уже, зрівняну із землею могилу крутян на Аскольдовій Горі.

— „Пане професоре, пробачте! Це наша розмова пригадала мені Ігоря Лоського. В нецього-світніх очах його живим вогнем горіло те, що полум'ям пожежі пойняло сьогодні серця й уми українського юнацтва і відвернути чого не має сили ні вмовлюванням, ні насміхом, ні мудруванням, ні заклинами, ні розстрілами. І воно — ота „пошесть” доводить вас до одчаю своїм „безглуздям”, „одчайдушністю”, „поривами” — усім тим, що вміщається в отому одному слові „Крути”.

— Так, ваша правда, пане професоре — це „зараза”... Про силу ж її найкраще засвідчить і з'ясує один такий приклад. Оце в одному із наших міст влаштувала молодь інсценізацію: Карта України і столиця її осяйним осередком на ній. Вгорі ехидним блеском жевріє червона зоря. Під картою — побоевище, трупи. Хтось грає рапсодію. На побоевище вбігають хлопчаки. — Що це, хто ці поляглі? — питаються. І змагається, потужніе рапсодія — і звідкілясь відповідь: — Це ті, що зорю оту скинути забагли. — То ми її зірвемо! — пориваються хлопчаки! І падає розбита, погасла зоря додолу. І дзвенять, рокочуть струни викликом перемоги...

*
**

— Кажете недоречі це все, пане професоре. Кажете, даремні приклади. Це ж наявне „боже-

вілля” і чуже воно й далеке основним елементам української духовости. Адже науково доказано вже, що „вицвітом” тієї духовости це „блаженство”, утеча від світу Сковороди, „патріархальне життя на хуторах-раях” Куліша, „сердешне чуття й ніжніша слав’янська природа” Гоголя і вкінці ж таки „цвинтарна філософія” Гулака Артемовського, що для нього всі чини й діла Сірка, Богдана, Мазепи, Палія — суєта суєт, „все ж хробаки з’їдять”! Адже ж дехто радніший би і в „Слові о полку Ігореві” бачити „менше гострого почуття й патосу”, а більше спокійної плястики...

Що ж нехай і так! Хай же справді „пошесть”, що пойняла українську молодь, це однобічність, пане професоре. Хай вона, на вашу думку, й „відхилення” від головних тенденцій духового розвитку нації, зафіксованих в її „культурно-історичних виявах”. Але ж у схему тієї вашої „духовости” не вміщається ні патос „Слова”, ні „шалені думи” Хмельницького, ні пориви й замисли Мазепи й Орлика, ні полум’яні сторінки „Історії Русов” і Кобзаря, ні „екзотика” Лесі Українки, ні „Самостійна Україна” Міхновського, ні Крути... І це мабуть вірні традиціям отієї вашої „духовости” автори четвертого універсалу, проголошуючи двадцять років тому незалежність і суверенність, наказували водночас відпускати по хатах вояцтво, замість творити з нього забороло тієї незалежності, суверенности — армію українську?!

— Але ж пригадайте тільки: Сподівання, розрахунок авторів четвертого універсалу на миротисянне влаштування свого „суверенного” життя на кулішівських „хуторах-ярах” — перечеркнуло жорстоко і безпощадно за один таки тиждень само життя. Бо коли не стало ні вояцтва, ні армії, щоб захистити живе серце тієї незалежності — Київ, пішло походом під Крути, щоб „пере-

городити поле червоними щитами”, юнацтво. Як і завжди, як і в минулому — назустріч небезпеці. Вірне традиції і „Слова о полку Ігореві” і Мазепиною Чину. І Каяли й Полтави — поразок, що стали ж перемогою українства. Вірне найглибшим наказам такої далекої декому і чужої і незрозумілої української духовости... І знову ж його — Студентського Легіону — поразка — день 29. січня — перемогою великою стала.

**

І вривається стукіт коліс, пориває візії химерні, що їх казка січневої ночі довгими годинами снувала. Над Поділлям зоріє. Перед нами почерез снігові простори завтрашній шлях на Київ, на Крути. Ще потойбіч гряничні стовпи, ще вартує сторожа. Ще по цьому — навколо тихі, сумирні, соломою і снігом окутані, але ж які тривожні і сторожкі села нашої сучасности. Але вже по хатах загоряють світла і просинається вже нове українське юнацтво. Оте, що їх серця, уми заповонила, вогнем пойняла Крутянська Легенда. Оті самі, що кілька років тому плянували прокрастися почерез кордони під Крути і звідти землі святої на Маківку принести. Кість від кости, кров від крові крутян. Тільки їх сьогодні вже не триста, не один лише курінь, але вже легіони!

30. січня 1938. („Напередодні”)

Він завжди живий — отой Сервантесів шляхетний „лицар сумного обличчя”, герой безсмертної, людської поеми. Як і завжди живі — його нерозлучний супутник кругленький, опасистий Санчо Панца, і солодка, „найкраща в світі” Дульчінея із Тобозо і кінь Дон Кіхота Розінанте. І згадуючи хлоп’ячі роки, мрії й пориви ми несили вилучити оті постаті з реального довколишнього світу нашої молодости. Вони так само справжні й дійсні, як молоді друзі наших хлоп’ячих задумів, починів і пригод.

Пізніші роки, багаті в пізнання й життєвий досвід дали нам ще ту правду, що герої Сервантесового роману це символ багатогранної особовості людини. Що шляхетний, безстрашний Дон Кіхот і його приземний, лякливий прибічник Санчо Панца живуть не тільки в людських збірнотах. Що вони не тільки типи людей. Що в кожному з нас живе і змагається і Дон Кіхот і Санчо Панца... Тоді й збагнули ми, що нема справжнього життя без „боротьби з вітряками”, як і нема молодости без змагання за здійснення „шалених” дум й ідей. І що готовість наша змагатися, снага боротьби залежні від того, що перемагає в нас самих: лицарскість й одвага Дон Кіхота, чи нікчемність і трусливість Санчо Панци.

Сьогодні в бурхливі, тривожні, неповторні роки нашої сучасности, що їх назвали вже „новим Середньовіччям”, з нетрів минулого, з пилу бібліо-

тек та й із людського забуття устає знову таємний, нерозгаданий вершник Сервантесового роману. Худа, висока постать Дон Кіхота знімається над світом, над боевищами зброї й ідей і починає знову свій похід і боротьбу з осміяними сучасним Санчо Панцо „вітряками”. Знову йде змагання за перемогу жертвенности, посвяти, героїзму — усіх тих „безглузвих” для зматеріялізованих міщухів понять — над низьким, приземним санчопанцівським „ідеалом” острівця, де б „в мирі й добробуті володіти й віку доживати...

Але ж який інакший сьогодні Дон Кіхот, який молодий! Суворе, сумне обличчя Сервантесового лицаря осяяне юнацьким усміхом затиснених уст молоденьких оборонців Альказару, опромінене їх гарячим, завзятим поглядом. І тільки інколи тужавіє воно твердими рисами команданта альказарських юнаків-кадетів полковника Москардо, отого, що йому застрелили полоненого сина за поклик „Тримайся, батьку! Наші вже близько!”

Там в далекому Альказарі лопотіли нині, викликали в бій уже не крила вітряків. Спис Дон Кіхота змагався із скорострільним вогнем і бомбами ворожих летунів. З його мечем ішли молоді Альказарці не на боклагі червоного вина. Це була кров гнаних на мури одного-одніського замку, струхлілих від героїства, що розцвітало на руїнах полум'яним цвітом, збунтованих чужою ідеєю міліціонерів. І це з їх гурмами, що наче барани товкли лобами і гранатами об граніт Альказару й одвагу його оборонців, розправлявся переможно Дон Кіхотів Розінанте...

Дон Кіхотова Дульчінея — сьогодні вже із Толедо — не чекає десь у вимріяному замку на воріття свого лицаря. Вона замкнулася в підземеллях Альказару, переносила і голод і спрагу, і, зустрічаючи вогонь і смерть, родила Еспанії нових синів!

А Санчо Панца? Він, збагнувши, що це вже не переливки й не жарти, що ллється кров — не вино, покинув Дон Кіхота, чкурнув по той бік барикади, щоб трусливо й жорстоко, оминаючи одвертого бою, мститися на безборонних, розбиватися блискучими автами „Людowego фронту” за кордоном, жебрати фунтів і франків на боротьбу з „бунтівниками”, й організувати по Женевах і Лондонах похід проти „шаленого”, суворого й безпощадного лицаря націоналізму, що загрожує його хуторові і шлункові.

Примара грізного, середньовічного вершника, що тривожною апокаліпсою знімається над сьогоднішнім світом, його перемога в Альказарі і звияжний похід в сучасність — доводить до скажености, кидає в епілептичні судороги світових звеличників Санчо Панци і його хуторянсько-шлункових ідеалів. З широко відвертими, повними жаху очима вони зустрічають несподівану з’яву, намагаючись зупинити її похід слинявими закликами: Відступись! Згинь! Пропади! Репетуючи про „трагедію” еспанського Санчо Панци, жидівські Шварцбарти й московські Еренбургі і французькі Тореси й варшавські Івашкевичі і наші таки хлопцї-радикали, обплывують посвяту й героїзм оборонців Альказару („револьти!”), погрожуючи... Богові „дощем прокльонів”, якщоб дитячі руки хопили знову за кріса і звернули його проти них.

Але Дон Кіхот гряде. Не зупинити його походу заклинам, ні прокльонам світових ні наських ворожок-шептух, як не змогли вони вбити легенди наших Базару і Крут. Не здержати заглади, що її готувить Санчо Панці перемога „шалених” дум й ідей в життю і в душах людей!

15. жовтня 1936. („Обрії)

ЗМІСТ

	стор.
Від автора	7
При осінній ватрі	11
Червона Калина	13
„Нехай живе хлопець!“	15
Під чорно-злото-червоним прапором	19
Стрілецька пісня	25
До перемоги й визволу	30
В столиці Осьмомисла й Шестикрильця	41
Коли зніметься вихор	50
Творити і формувати життя	57
„Наша доба й література“	60
Два покоління	64
„Доба жорстока як вовчиця“	71
У зустрічі з селом	77
„Завжди обличчям до бурі“	82
Січневої ночі	85
Дон Кіхот в Альказарі	92

1p. 92k.
(1986)

2963

PA 2963⁴

Б. Кравців

Дон Кихот
в Альказарі